

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

**INFORMATIVNÍ ZPRAVODAJ
ČESKÝCH JAZYKOVĚDCŮ**

roč. XXXI - 1994

č. 3 a 4

Informativní zpravodaj českých jazykovědců

JAZYKOVĚDNÉ

AKTUALITY

Informativní

zpravodaj českých jazykovědců

roč. XXXI - 1994

č. 3 a 4

1994

M. Jazykovědné aktuality

aktuality

Informativní zpravodaj českých jazykovědců, ročník XXXI, číslo 3 a 4, 1994. Vydáno v Praze u nakladatelství Academia.

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Doc.PhDr.Jan Kořenský,DrSc. (hlavní redaktor)
PhDr.Ivo Vasiljev,CSc. (zástupce hlavního redaktora)
PhDr.Jana Hoffmannová,CSc. (výkonná redaktorka)
Prof.dr.Adolf Erhart,DrSc., Prof.dr.Ján Horecký,DrSc.,
PhDr.Jiří Nekvapil,CSc., Prof.dr.Josef Vachek,DrSc.

Adresa redakce:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

Na tuto adresu prosíme zasílat p ř í s p ě v k y
do Jazykovědných aktualit.

Adresa administrace:

Jazykovědné sdružení ČR, Jilmová 33, 130 00 Praha 3

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha
č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

O B S A H

R.Šrámek: Paradigma onomastiky - II.část 73

Z jazykovědných pracovišť

F.Daneš: Grant "Český jazyk v Evropě na přelomu tisíciletí" 94
J.Hedánek, P.Sgall: Středisko Viléma Mathesia při FF UK 100

Z přednáškové činnosti

J.Hubáček: K aktuálnosti zkoumání slangů 103
S.Žaža: Vývoj interpunkčních systémů a jejich fungování
v moderních jazycích (zejména slovanských) 104
I.Kolářová: Změny významu slov a slovních spojení v řečové
komunikaci 106
H.Pavličková: Srovnání českých a německých věcných textů 111

Nové publikace

J.Hoffmannová: Teorie interpretace v postmoderním kontextu 115
D.Lovászová: Rotaetxe Amusátegi, Karmele: Sociolinuística,
Síntesis 121
A.Šabatová: W.Oschlies: "Wir sind das Volk". Zur Rolle der
Sprache bei den Revolutionen in der DDR, Tschechoslowakei,
Rumänien und Bulgarien. 124
J.Králová-Kullová: Bibliografie hispanistické a obecné ja-
zykovědy (1964-1990) 126

Diskuse a rozhovory

M.Havelka: Konec ideologií anebo jejich definitivní podoba? 129

Kronika

E.Michálek: Jubileum předního českého lingvisty 137
V.Schmiedtová: 6.mezinárodní kongres Euralexu 139

Paradigma onomastiky

Rudolf Šrámek

II

(V tomto čísle otiskujeme II.část rozsáhlejší autorovy stati.
I.část viz JA č.1 a 2, roč.XXXI, 1994.)

Uzlovými body tohoto paradigmatu jsou:

- vznik komunikativně podmíněné opozice apelativních a onymických objektů, šířeji: apelativní a onymické sféry jazyka
- akt onymické (propriální) nominace
- zpětné zapojení do komunikace a fungování v ní

Toto paradigma pracuje s pojmy

- procesuálnost - onymický pojmenovací fakt i onymický systém není chápán staticky, nýbrž má určitou fázovost, pořadí operací
- dynamičnost - umožňuje společensky, jazykově i onymicky postihnout genetické vazby, vývoj a proměny systému
- kompaktnost - fáze (operace) paradigmatu nepůsobí izolovaně, nýbrž jako nedělitelný celek
- koheznost - vypadne-li jedna fáze (operace), rozpadá se vznik vlastního jména, systémové vlastnosti se neprosazují
- reprodukovatelnost - celý proces se ve společenské komunikaci neustále opakuje jako jednota vznikání, existence a fungování onymického systému.

4.3 Funkční opozice

Všimněme si nyní, jaké postavení má v tomto paradigmatu kategorie "funkce, funkčnost". Vystupuje už ve fázi OK, ve které se z mimojazykových příčin rodí individuální (singulativní) a druhová identifikace objektů. Lze mluvit o objektově-komunikační funkci (FO). Realizuje se tím, že obsahově vymezuje soubor distinktivních rysů dvou protilehlých způsobů identifikace - apelativního a onymického, což vede k vytvoření opozice OO .. x OA... Tato polarizace identifikačních funkcí vede i k polarizaci na

rovině obsahu a formy: vzniká apelativní a onymická sféra jazyka, při čemž každá z nich si vytváří "svůj" soubor prostředků a způsobů k vyjádření "své" specifčnosti, tedy JO x JA. Přejchodový a fundující vztah mezi oběma sférami J není porušením principu funkčnosti, nýbrž jejich genetickým aspektem. - Funkčně jiný způsob identifikace pojmenovaného objektu vede k jinému typu designace a k jinému typu (druhu) obsahu. Toto zjištění má mimořádný dosah pro stanovení charakteru nominačních, sémantických i sémiotických kategorií jazyka: apelativní i onymická sféra jazyka musí být organizována systémově a funkčně, jinak by totiž obě sféry nemohly mít languový ráz a změnily by se v směsici systémově nsvázaných prvků a elementů; to ovšem vede k závěru, že i onymická sféra jazyka je systémově uspořádána, že podstatou její systémovosti je funkční zřetel. Jde o tezi, která v onomastických pracích (i teoretických) ještě není zdaleka tak samozřejmá. Systémovost onymie je tedy znakem už samého momentu jejího vznikání, tj. je spojena s polarizací onymických a apelativních objektů, se společenskou nutností tento funkční protiklad pojmenováním vyjádřit a rozlišit.

Poznámka: Tento princip by měl být podle našeho mínění i výchozím teoremem při koncepci tzv. onomastické gramatiky. Lze ji chápat jako systematiku jevů ve sféře O, nebo jako konfrontaci jevů O proti A. Onomastická gramatika tak může být deskripcí i konfrontací, popř. obojím.

Funkční opozice, které se realizují uvnitř onymické sféry (tedy O x O), jsou vzhledem k pozici O x A sice nižšího řádu, avšak uvnitř této sféry působí jako opozice hlavní. Každé onymum obsahuje v sobě opozici A x O i O x O, což si uvědomujeme jen prostřednictvím vztahu k objektu, prostřednictvím znalostí o něm apod. (dobře v komunikaci víme, kdy jde o jméno louky, vlaku nebo psa).

Protože opozice O x O není vzhledem k příznaku "O" opozicí v pravém slova smyslu, příznak "O" se neutralizuje, třebaže je v dalším vývoji onyma i v dalších operacích s ním vždy přítomen (např. ve skupině "antroponymum" je každé antroponymum "antroponymem"). A proto musí do tohoto neutralizovaného protikladu vstoupit funkčním způsobem jiné příznaky. Obsah těchto příznaků je dán funkcí pojmenovaných objektů ve společenské komunikaci a jejich objektovou, věcnou stránkou. Jde o příznaky, které ve sféře O zajiš-

ťují, specifikují druhovou diferenciací objektů, tedy o specifikující onymické funkce. Tak vznikají uprostřed toponym oikonyma a anoikonyma, v třídě anoikonym hydronyma, oronyma, katastrální jména (agronyma). V propriální sféře nestačí jen "být onymem", ale je třeba "být propriem určitého druhu vázaným na určitý obsah". Z faktu, že onymické "obecné" existuje jen skrze onymické "konkrétní", vyplývá i diferenciace onymických funkcí: nominační, identifikační a diferencující funkce mají onymicky základní, obecný, kategoriální ráz, vymezují onymickou sféru jazyka, na obecné úrovni určují rozsah a typ propriálního systému jazyka a musí být přítomny vždy, má-li být nějaká lexikální jednotka propriem; tyto tři základní funkce tvoří obsah kategorie "propriálnost". K nim pak v různé míře a s různými cíli přistupují různé funkce specifikující, např. "oikonymičnost", "hydronymičnost", "antroponymičnost", "hypokorističnost", "konotativnost", "módnost", "oficiálnost" atp. Hierarchizací těchto specifikujících funkcí se zabývat nebudeme; je však jasné, že jsou polarizovány (a podle toho i diferencovány) podle vztahu k objektovým druhům a ke komunikativnímu fungování (účinku).

Vlastní jméno musí povinně obsahovat funkci základní ("být propriem") a tu (nebo ty) ze specifikujících funkcí, která (které) zaručí jeho druhovou specifikaci a konkrétní onymický obsah a podle potřeby i jiné (např. emotivní, stylistické, konotativní apod.) příznaky. Např.:

Praha = propriálnost + oikonymičnost + "hlavní město ČR"

Praha = propriálnost + oikonymičnost + "hlavní město ČR"
+ specifikace: urbanonymičnost + "hotel Praha v městě X". + konotativnost s Praha "hlavní město ČR"

Tonda = propriálnost + antroponymičnost + hypokorističnost + familiálnost, citovost, neoficiálnost + "můj syn Antonín"

Na úrovni onymických objektů se tak opakuje funkčně diferencující fáze z K_1 , v níž se tvoří opozice objektů apelativních a onymických, nyní se však neutralizací příznaku "onymický" vytvářejí třídy onym, a to podle specifikujících příznaků: O topo X O antropo X O hydro X O chrémato. Specifikující příznak se stává jakoby hlavním, základním. Avšak žádný příznak nemůže anulovat základ-

ní funkci (tj. "být propriem"). Jestliže ji anuluje, jde o deonymizaci (o apelativizaci): příjm. Roentgen - rentgen.

Dosah funkční opozice je pro organizaci a fungování onymického systému (onymické sféry jazyka) dalekosáhlý:

a) Onymický obsah (onymický význam) se stává maximálně identický se souborem onymických funkcí.

b) Funkční opozice umožňuje vydělit kategorie stálosti a proměnlivosti onymického systému nikoli jako protiklad staticčnosti a dynamičnosti, ale jako existenci jeho nutné stability, která umožňuje plnění speciálních onymických pojmenovacích potřeb společnosti v závislosti na jejím vývojovém stupni. Jde o dynamickou stabilitu, která tenduje k souznění mezi pojmenovacími potřebami společnosti a pojmenovacími možnostmi daného jazyka.

5. Proprium jako znak, onymický systém

Jak z příkladu Praha "město P." a "hotel P." vyplývá, mohou být k plnění onymických funkcí použita i jiná propria. Vznikají tak onymická pole charakteristická jednotou základních a týchž specifikujících onymických funkcí. Deapelativnost nebo depropriálnost vlastních jmen se netýká funkcí, nýbrž geneze.

Na základě toho, co bylo řečeno, můžeme říci, že vlastní jméno je jazykově onymický znak, pro který je podmínkou vzniku i existence stejné směřování, stejný rozsah a stejný typ jeho funkcí. Příznaky, které plní úlohu onymických funkcí, zaručují prostřednictvím tohoto směřování jednak nutnou opozici vůči apelativům, jednak vnitřní diferenciaci onymie na třídy a typy. Tyto schopnosti nemá a ani nemůže mít ani etymologický (apelativně sémantický) zřetel, ani čistě formální stránka propria, ba ani onymicky obsahová stránka sama o sobě, pokud ji nebudeme chápat jako výraz (nositele) onymických funkcí.

Příklad: Jméno Ostrava není oikonymem jen vzhledem k obsahu "hlavní město bývalého Severomoravského kraje", ale především ve schopnosti diferencovat objekt od jiných z téže třídy.

Onymický systém národního jazyka chápeme proto jako uspořádaný, avšak zároveň proměnlivý a zároveň relativně stabilní celek onymických funkčních polí, vymezených v rámci tohoto celku jednot-

ným směřováním a rozsahem kombinace hlavních a specifikujících onymických funkcí. Jazyk a společnost je schopna tyto funkce v potřebný čas, na potřebném místě a v potřebné intenzitě naplnit potřebnými konkrétními obsahy a dát jim potřebnou formu. Vnějšími projevy systému jsou temporálnost, areálovost a produktivnost. Onymická sféra jazyka musí být připravena tyto funkce plnit, musí nabízet více možností než realizací.

Posledním vrcholovým bodem našeho funkčního paradigmatu je fungování vlastních jmen v K_2 . Mezi propriální sférou jazyka a společenskou komunikací existuje dvojí síť: a) mimojazykové, které podmiňuje společenskou relevanci onymických objektů, b) jazykové, které podmiňuje propriální designaci objektů. Problematika designace zahrnuje a) objektovou a materiálovou (tj. jazykovou) složku pojmenovacího systému, b) soubor zákonitostí tvoření proprií, c) soubor pravidel užívání vlastních jmen. Otázky jazykové politiky se týkají především bodů a) a b) (v c) jen minimálně), otázky jazykové kultury pak okruhů b) a c). Jazyková politika se v onymii manifestuje prostřednictvím identifikačních a nominačních funkcí, jazyková kultura prostřednictvím konkrétního nominačního aktu a ve společenském fungování. Jazyková politika má v onymii vyšší stupeň systémové inherence než jazyková kultura: je to ona, která podmiňuje nejen selekci onymických objektů, ale určuje také způsob nominace a konečnou i užívání proprií. Prostřednictvím jazykové kultury je zajištěn poměr k (spisovné) normě a kodifikaci jazyka. Avšak celková orientace jazykové politiky a jazykové kultury musí být v souladu - jinak by onymická sféra jazyka svým skladem, svým rozsahem a svými druhy proprií neodpovídala komunikativním potřebám a vývojovému stádiu společnosti.

5.1 Dynamičnost a procesualnost v onymickém systému

Jak z paradigmatu funkční onomastiky vyplývá, je pro formování propriální složky jazyka charakteristická nikoli staticčnost, ale dynamičnost a procesualnost. Jde zde o aspekty dvojího vymezení:

a) Soubor prvků a elementů, tj. jevů nejen z roviny jazykové (lexikální báze proprií, slootovorné prostředky, pojmenovací způsob ap. včetně jejich variability), ale i z roviny nejazykové (ony-

mické objekty a jejich společenská relevance, pojmenovací motiv jako odraz této relevance, společenská prestiž a móda jmen, postavení jmen v etnokulturních systémech apod.) se na časové ose vyvíjí a proměňuje. Změny postihují vnitřní strukturaci propriální sféry daného jazyka, při čemž se vydělují časové vrstvy jmen a určitá jádrová a okrajová pásma. Avšak opozice mezi apelativní a propriální sférou jazyka musí být zachována, pokud by ovšem nedošlo k situaci, která je však nemyslitelná, že by se totiž společenská komunikace obešla bez propriální identifikace.

Poznámka: Dějiny entokultury ukazují, že neexistuje lidské společenství (národ, kmen, skupina, rod, rodina ...), ve kterém by se nevyskytovala vlastní jména. Rozdíly jsou pouze v podmínkách, za jakých se propria užívá a za jakých se tvoří.

b) Procesuálnost se týká především konstrukce průběhu pojmenovacího aktu a závaznosti jednotlivých operací. Zkráceným způsobem se dá formalizovaně znázornit takto (Šrámek 1989a):

$$K_1 \text{ ----} \rightarrow O_0 \text{ ----} \rightarrow N \text{ ----} \rightarrow O_N \text{ ----} \rightarrow K_2$$

K_1 = společenská komunikační situace

O_0 = společensky podmíněně vydělení objektu pojmenovaného apelativně, společenská nutnost pojmenovat ho propriálně (jako jednotlivinu); vznik onymického objektu

N = akt propriální nominace

O_N = systémové upevnění výsledku propriální nominace, trvalé správné vztahu onymický objekt + "jeho" proprium, vznik propriálního významu

K_2 = začlenění O_N do společenské komunikace, obohacení komunikace o nové proprium, popř. o nový druh onymického objektu.

Každý druh vlastních jmen je charakterizován nejen specifickými formami a rozsahem elementů N (markantně se to projevuje např. v rozlišování slovtvorných prostředků oikonymických a antroponymických), ale také specifickými vlastnostmi objektů a jevů, jichž se daná třída proprií týká. Určitou třídu proprií vytvářejí vlastní jména těch objektů, které jsou svou podstatou shodné, např. oikonyma = propria osídlených míst (fixovaných na mapách), zoonyma = propria živých, a to zvířecích bytostí apod. Ze znalosti onymic-

kých objektů a z jejich fungování ve společenské komunikaci vyplývají také hybné zdroje propriální motivace, která se sémanticky a lexikálně realizuje (buď částečně, buď zcela) v konkrétním jméně.

5.1.1 Propriálně pojmenovací akt, jeho průběh

Zobecňujícím způsobem je interakce uvedených faktorů obsažena v onymickém pojmenovacím modelu propriálně pojmenovacího aktu (Šrámek, 1989a, s.372):

$$K_1 \rightarrow \frac{O_0 + \text{př}}{F_z + F_s \quad S_0} \rightarrow \text{Mot} \rightarrow \frac{L_0 + L_s}{S_0} \rightarrow \text{PA} \rightarrow \text{VJ} \rightarrow K_2$$

Symboly:

K_1 = výchozí komunikační situace před vznikem propria

K_2 = komunikační situace po vzniku propria

O_0 = onymický objekt

př = příznaky, vlastnosti, atributy onymického objektu, které jsou pro volbu propriálně pojmenovacího motivu (Mot) relevantní

F_z = základní (druhov) funkce vlastních jmen, totiž být propriem, odlišovat se od apelativ

F_s = onymicky specializující funkce, tj. schopnost vydělit v rámci propriální sféry jazyka třídu toponym, antroponym a chrématonym

Mot = z množiny příznaků (př) zvolený pojmenovací motiv

L_0 = propriální sféra jazyka jako realizační pole (prostor) propriální nominace; noremnost, verifikační procesy

L_s = jazykové prostředky, které jsou k dispozici propriální nominaci; jazykovost jmen

S_0 = pojmenovací systém konkrétní třídy proprií

PA = průběh konkrétního nominačního aktu, realizace + verifikace vzhledem k L_0 , L_s a S_0 . Působení onymické normy.

5.1.2 Model propriálně pojmenovacího aktu

Velmi významnou roli má v tomto modelu člen $M o t$ = pojmenovací motiv. Jeho prostřednictvím se vyjadřuje noetický vztah pojmenovatele k onymickému objektu. Typologicky se dají vyčlenit 4 základní skupiny Mot, jež jsme souhrnně nazvali vztahové modely

(Šrámek 1972) a které stojí u zdrojů konstituování kategorie onymického obsahu. Jsou to: I. "kde", II. "kdo, co", III. "jaký, jakí, za jakých okolností", IV. "čí". Jednotlivé druhy vztahových modelů nebo jejich kombinace mají rovněž své areálové vlastnosti (Pleskalová 1984), jejichž prostřednictvím prozrazují svou determinující účast na formování onymických norem (v rámci daného regionu, jazyka, sociální skupiny, určité časové vrstvy apod.).

Tato koncepce procesualnosti, která vychází z funkčního pojetí onomastiky, má podle našeho mínění i dosavadních zkušeností pro veškerou obecně teoretickou práci v onomastice i při konkrétních analýzách zásadní význam. Umožňuje totiž dostatečně zřetelné vyčlenění jednotlivých operací, které svou ontologickou povahou jsou různé a svými vlastnostmi a znaky vytvářejí samostatné systémy. Dobře je to vidět porovnáním operací jazykové a neязыkové povahy: společensky podmíněné vydělení kategorie onymických objektů, tj. těch, které je v komunikaci třeba identifikovat jako individualizované jednotliviny, se řídí sociálními normami, vlastní akt propriální nominace je primárně řízen zákonitostmi jazykovými (pojmenovací motiv je při tom spojnicí mezi oběma typy systémů). Narážíme tu na problém, který má pro areálovou demonstraci onymie, zejm. toponymie zásadní význam, totiž na to, že onymický areál nemůže vzniknout jako odkaz komunikativního užívání proprií, nýbrž jako odraz vazby mezi onymickým objektem a "jeho" jménem, vazby, která je pevně fixována (např. u toponym kartograficky).

Toto pojetí má důsledky také pro účast onymického materiálu v dialektologicky pojatých jazykových atlasech nebo při argumentaci v historických nebo etymologických slovnících. Toto pojetí patří rovněž k základním teorémům, jimiž se onomastika odlišuje od dialektologie.

5.1.3 Důsledky pro postavení a definici onomastiky

Je proto zřejmé, že onomastika musí disponovat podrobnými znalostmi nejen jazykové povahy (zejm. lexikologické a etymologické), nýbrž také podrobnými poznatky o onymických objektech a společenských aspektech fungování a užívání proprií. Proto je třeba onomastiku pokládat za disciplínu, pro kterou je typická kom-

plexnost pohledu na zkoumanou materii. Tomu přirozeně odpovídá i komplexnost pracovních metod od původu lingvistických i nelingvistických. Dominantní postavení mají však lingvistické metody, neboť jedině jejich užitím lze postihnout to, že propria jsou ve své podstatě faktem jazykovým. Ve vhodné míře a ve vyvážené podobě se z nelingvistických disciplín užívá těch metod a poznatků, které se týkají jen určitých stránek proprií, nepostihují však nikdy lingvisticky relevantní a onymicky systémotvorné kategorie. Díky nelingvistickým metodám byla (a v některých - i slovanských - zemích dosud je) onomastika pokládána za pomocnou vědu historickou (u nás a v Německu v 19. a poč. 20. stol.), topografickou (Švýcarsko, Holandsko), sociologickou (USA), demografickou (Rakousko), ba i estetickou (Francie). Rozhodující argument pro to, že je onomastika disciplínou lingvistickou, leží v jazykové povaze propria (= jazykového znaku sui generis) a v languovém charakteru onymické sféry jazyka, zejm. jeho pojmenovacího systému. Fakta mimojazyková (např. podrobná znalost historických dokladů, lokalizace, typů onymických objektů apod.) jsou nutným předpokladem systémové interpretace onymie, nemají tedy jen pouhou komplementární povahu. Z úhrnu mimojazykových faktů vyabstrahovaných ze zkoumané onymie však onomastika nemůže o nich podat systémový obraz, neboť to leží mimo její možnosti: ze souboru všech hydronym Moravy není možno ještě podat hydrologický obraz Moravy, je však možno získat cenné informace jen o některých aspektech hydrologického systému. I kdyby se onomastika (po vzoru některých přírodních věd, jako je např. biochemie, ekologie, hydrologie apod.) ze svého "mateřského" oboru lingvistiky vydělila jako zcela samostatná disciplína, zdůrazňujíc právě interdisciplinární přístup a komplexnost svých pracovních metod, primárně jazykový charakter vlastních jmen a tím i lingvističnost oboru nebudou tím nijak dotčeny. Proto pokládám pokusy o úplné vydělení onomastiky z lingvistiky a o její "kompetenční" osamostatnění za teoreticky chybné a opírající se o důvody, které nepostihují pravou podstatu onomastiky. Přesun zájmu o vlastní jména, především o toponyma a antroponyma z věd historických do lingvistiky je proces, který u nás začal koncem 19. století s nástupem pozitivisticky orientované filologie a byl dovršen vlastně až v 60. - 70.

letech 20. století.

Nedůvěru, kterou lze tu a tam v lingvistických kruzích vůči onomastice pozorovat, si do jisté míry nauka o vlastních jménech zavinila sama. V prvních etapách jejího rozvoje byl (a někde ještě je) její zájem upřen na budování materiálových východisek, tzn. že práce byly především konkrétně materiálové povahy a výklady nepřekročily obraz klasického filologického rozboru. Budování rozsáhlých materiálových východisek jako by brzdilo budování teorie oboru a kladlo překážky zobecnujícím studiím. Tím se vysvětluje, proč je ještě dosud většinou nauka o vlastních jménech chápána tak, jak zní např. podtitul Profousova slovníku Místní jména v Čechách, totiž jako nauka "o vzniku, původním významu a změnách" jmen.

Proti tomuto zúženému, etymologicky chápanému pojetí onomastiky stojí pojetí opírající se o výsledky teoretického studia propriální sféry jazyka: chápu onomastiku jako nauku o vzniku a fungování propriálních pojmenovacích soustav, o jejich realizacích v konkrétních podmínkách společenských, časových a místních a jako nauku o konkrétních prvcích těchto soustav (tj. nejen o konkrétních propriích, ale i např. o pojmenovacích principech, motivech, objektech, areálech atd.). Onomastika je subdisciplína lingvistiky s relativně značnou mírou autonomnosti, danou nejen rozsahem přítomnosti mimojazykových faktů, ale rovněž - a z hlediska jazykovědy především - přítomností systémotvorných kategorií odlišujících se od apelativní sféry jazyka. Na prvním místě je to kategorie onymického obsahu s jeho nepojmovým charakterem.

6. Pojem onymie

Onymie (= soubor všech vlastních jmen daného jazyka, dané společnosti, daného vývojového období apod.) nepředstavuje tedy jen pouhý mechanický svod propriálního bohatství. Onymie vytváří specifickou soustavu, která je vnitřně organizovaná a strukturovaná. Jde o obecně teoretické východisko, které má např. pro metodologické pojetí Slovenského onomastického atlasu základní význam: umožňuje totiž koncipovat toto dílo jako "onomastické" (tj. jako kartograficky postižitelný odraz určitých částí propriální sféry daných konkrétních jazyků) a nikoli jako "dialektologické" (tj. jako odraz jen slovtvorných, hláskových, lexikálních, popř. i strukturálních diferencí).

Tato soustava má dva nejobecnější aspekty - aspekt pojmenovací (genetický) a aspekt komunikační (funkční). Onymická soustava jazyka se na jedné straně opírá o kategorie systémotvorných pravidel a zákonitostí, jimiž se řídí vznik proprií a jejich komunikační fungování (postavení) v jazyce; sem patří např. pravidlo, že se v češtině už od 13. stol. nevyskytují oikonyma na -ice, -ovice se zakončením mask. život. - typ Biskupici, Myslivořici, čímž vznikl výrazný rozdíl proti situaci východoslovanské (srov. rus. Popoviči, Ivaniči, event. -ičy, a srbch. Popinci). - Na druhé straně je systémovost onymie dána strukturálními vztahy existujícími mezi jednotlivými onymickými kategoriemi navzájem. Tak např. repertoár pojmenovacích typů oikonym s posesivní motivací je poměrně spolehlivě diferencován chronologicky: oikonyma s -jě (typ Myslivoř = Myslivoř + -jě) jsou doložena v nejstarších vrstvách čes. typonomie, jména na -ovka (typ (Petrovka) a -ovec (Albertovec) jsou typická pro 18.- 19. století. Zatímco posesiva na -ov (Benešov) jsou v systému rozložena bez nějakého časově výrazného omezení (produkční vrchol mají ovšem v době středověké vnitřní kolonizace), deantroponymická posesiva na -ín (typ Hodonín, Ubušín "Hodoňův majetek") jsou typická pro nejstarší sídelní prostory a pro úseky s nastupující raněstředověkou kolonizací (do pol. 14. stol.). - Jiným příkladem jsou deapelativní oikonyma typu Mezilesice "obyvatelé mezi lesy", Zábrdovice "lidé sídlící za brdem, za brdy". V češtině se tento typ zvláště výrazně neprosadil, protože se dostatečně rozvinuly jiné typy oikonym, které prostřednictvím motivu "obyvatelé daného místa" vedly k vytvoření specifických druhů oikonym geneticky shodných s možnými apelativy: obyvatelská jména na -any (Lažany, Dolany), ironická jména typu Bozonohy, Senorady (model se dosud vyskytuje v přezdívkovém pojmenování obyvatel, např. Potměchmati = obyvatelé Strážnice, Pobikožli = lidé z Luk nad Jihl. atd.), zaměstnanecká jména typu Bobrovníky, Kravaře, Štítary.

Existují i systémově působící opozice mezi využitím téhož strukturálního principu v různých druzích vlastních jmen dané onymie. Tak např. zatímco k jednoznačné identifikaci oikonymického objektu stačí obvykle jen jeden pojmenovací motiv, což vede k absolutní

převaze kategorie jednoslovných sídlištních jmen (jednolexémových: Brno, Brodek, Medlov, Výškovice ... i dvoulexémových: Kladoruby, Bosonohy, Velehrad, Zákřany, Mezilesice ...); u anoikonym (= jmen nesídlištních objektů), jichž je na katastru každé obce více (pro Moravu platí v průměru poměr 1 PJ na 9-10 ha), je k jednoznačné identifikaci zapotřebí "zpracovat" v propriu vedle základního motivu (např. niva, louka, lesík, stráň ...) ještě i vedlejší motiv diferencující (např. Stará niva, Dvořákova louka, Stráň pod lomem, Březový lesík u boudy). Dokonce i předložky a odpovídající předpony, které jsou v apelativním kontextu sysémantické, mají v motívickém skladu anoikonym výraznou sémantickou relevanci: pole Za potokem, Zápotočí není totéž co Při potoku, Přípotočí. - Tato motívicky a tím i sémanticky přesná explicitnost je v anoikonymii nutná, protože funkční rádius anoikonym je orientován introvertně, tj. na prostředí, na katastr dané lokality, kde nutnost diferencovat pojmenované objekty jejich vlastním jménem je téměř maximální. U oikonym je však z hlediska identifikace objektu v komunikaci nadbytečná, a proto se předložková oikonyma vlastně ani nevytvořila, a pokud jsou doložena, pak zanikla. Např. osada Kaple, 1846 Čelechovská kaple, nesla jen jméno Na kapli. Vznikla kolem hostince, který se r.1777 uvádí pod jménem Na kapli. Podobně samota U Anděla u Svojkovic na Telčsku, dnes jen Anděl. Jména hospod patří do kategorie jmen domů, srov. U lva, U dvou srdcí, U modré hvězdy apod. Máme tu tedy co činit s poměrem dvou, popř. tří různých subsystémů onymie - jmen sídlištních, nesídlištních a jmen domů - a s různou nutností využít strukturálních možností v souladu s identifikační potřebou, se kterou je v souladu propriální motivace.

7. Apelativní a onymická sféra jazyka

Z dosavadních pozorování o opozici apelativní a propriální sféry jazykaby mohl vzniknout dojem, že jde o protiklad absolutní, izolující. Upozornili jsme však (Šrámek 1990c), že postavení obou sfér do opozice má metodologický charakter, neboť nedostatečné vzájemné odlišení vede nejen v onomastice, ale také např. v apelativní lexikologii, zvl. v etymologii ke splynutí funkčně rozdílného materiálu jmen obecných a vlastních: z existence proprií Kačiny,

Losiny, Zaječina apod. se vytvoří nutný předpoklad existence apelativ kačina, losina, zaječina a žádá se jeho začlenění do staročeské slovní zásoby (Olivová 1985, s.452). Historický slovník slovenštiny (1990, s.v.) exemplifikuje apelativní lexém bzdoch pouze antroponymem Bzdoch. Staročeský slovník je v té věci zcela přesný a jasně rozlišuje obě sféry jazyka: apelativa rekonstruovaná z proprií opatřuje hvězdičkou, nevykládá jejich lexikálně sémantický význam, ale pouze odkazuje k příslušným etymonům a u daného hesla se výslovně upozorňuje, že jde o proprium. Např. *poleský adj. k les. Jen jm. osob. Poleský m. ... (seš. 18, s.577); *polúvsie, -ie, n. k pól a ves. Jen jm. míst. Polúvsie ... ojed. Puolvsí ... (s.608).

7.1 Jejich vzájemný vztah

Absolutní protiklad mezi oběma sférami neexistuje. Diference mezi nimi jsou dány především odlišnou strukturací významu, poněkud odlišnou distribucí pojmenovacích způsobů a slovtvorných prostředků, u proprií pak ještě nepřítomností nebo jiným charakterem některých gramatických zákonitostí (např. všechna propria jsou substantiva, srov. příjm. Doskočil, Spal, propria se nestupňují, nemohou se časovat ap.); vazba proprií na mimojazykovou skutečnost je na rozdíl od apelativ přímá a je rozhodující jak pro volbu pojmenovacího motivu, tak pro realizaci identifikační funkce v komunikačním užívání proprií.

7.1.1 Přechodový pás

Mezi apelativní(A) a onymickou (O) vrstvou jazyka se předpokládá existence velmi širokého přechodového pásu. V onomastické teorii se nejčastěji o věci uvažuje tak, že přechodový pás je prostorem, kde propria získávají svůj status nascendi (Rospond 1970): prvek z A do C přejde v plnosti až tehdy, změní-li svou "původní pojmenovací funkci" - apel. písek se stane toponymem Písek, začne-li stabilně označovat jen určité místo apelativně pojmenovatelné původně slovem písek. - Toto pojetí přechodového pásu je povýtce jednosměrné (A ---> O), a jestliže je domyslíme do konce (s přihlédnutím k dosavadním analýzám opírajícím se o toto stanovisko),

zjistíme, že vlastně nečiní - kromě uznání ustálené vazby mezi onymickým objektem a jeho propriem - žádného rozdílu mezi jmény obecnými a vlastními. Pro propria předpokládá totiž jen určitou časovou následnost po apelativech. Předpokládá však také společný výchozí lexikální fond (o slovotvorných nebo vůbec pojmenovacích prostředcích se téměř neuvažuje), který se mohl určitým způsobem specifikovat tím, že v časové následnosti po apelativech vznikla z něho propria. Uplatníme-li tento princip při jazykově zeměpisném zpracování proprií, splyne areál apelativ a proprií dohromady. Tento princip je pro vznik Slovanského onomastického atlasu nepřijatelný.

7.1.2 Fundující povaha vztahu

Vztah apelativní a onymické složky jazyka je však obousměrný: A <----> O. Vztah A ----> O má povahu fundující v tom smyslu, že O nemůže existovat bez A. Stejně jako apelativní složka vzniká i onymická složka jazyka pro společenské a komunikační potřeby. Avšak A je pro vznik a realizaci O nejen médiem, pomocí něhož se vlastní jména v komunikačním procesu realizují, ale je také zdrojem, který onymické sféře jazyka poskytuje slovní zásobu, pojmenovací prostředky a postupy pro vlastní propriálně pojmenovací akt. Rozhodující je, že mezi modely (vzorci) a systémovými kategoriemi apelativních a propriálních pojmenování existuje jednota daná typologickou povahou daného (národního) jazyka nebo dialektu. Co je však obsaženo v A, nemusí být v úplnosti, ve stejných dimenzích a se shodnými chronologickými a areálovými hodnotami využito v O. To nutně vyplývá z odlišného charakteru významu a funkcí apelativ a proprií. Onymická složka jazyka je svébytnou realizací pojmenovacích možností, které (národní) jazyk nebo dialekt ve své určité vývojové etapě dává k dispozici k plnění společensky nutných onymických funkcí; z hlediska synchronního systému apelativních pojmenování je rozsah těchto možností trochu jiný; jednak neobsahuje všechny pojmenovací prostředky, které jsou např. ze synchronní slovotvorby známé, jednak obsahuje takové možnosti, které mají velkou míru latentnosti. Např.: nová brněnská čtvrť Lesná nese toponymum odvozené příp. -ná, která je typická pro stč.

i nč. tvoření oikonym i anoikonym (srov. jména sídlišť a ulic v jiných městech: Lipná, Vrbná, Písečná ...), třebaže tvrdé apelativní adjektivum je vysloveně zastaralé (SSJČ je takto také kvalifikuje).

Různost v rozsahu možností lze abstrahovat do poměru celku a části, při čemž část se odlišuje příznakem propriality. A protože ta je dána kategoriemi specifických propriálních funkcí (= především pojmenovat jako jednotlivinu a identifikovat ji), lze říci, že všechny jazykově pojmenovací prostředky a způsoby, kterých je v propriálně pojmenovacím i komunikačním aktu využito, jsou této funkci podřízeny, že tedy rozsah pojmenovacích možností je podřízen a zároveň řízen propriálními funkcemi. Velmi instruktivním příkladem jsou hypokoristika: rozsah derivačních možností "musí" být značný, neboť "musí" být v souladu s potřebami vyjadřovat bohatou škálu emcionality, podmíněnou navíc ještě různým zřetelem k sociálnímu (rodinnému, příbuzenskému, přátelskému atd.) prostředí.

7.1.2.1 Dominantním procesem vztahu A ----> O je propriativizace (onymizace). Výsledkem tohoto procesu, který se realizuje prostřednictvím propriálně pojmenovacího aktu, je vznik nové lexikální jednotky mající všechny znaky a vlastnosti vlastního jména. Jak vidět, chápu propriativizaci šířeji než jen pouhou funkční transpozici existujícího apelativa mezi propria (písek ----> Písek); chápu ji jako specifikaci všech složek (prvků) z A užitých k plnění specifických funkcí v O (tak se např. může propriativizovat i princip metafory: anoik. Hlavno, Hlavnice, Hlavniště, Na hlavě apod. označují vrchoviště řek, potoků, Plachta, Lopata rozlehlé rovinaté pozemky, obvykle s dobrou půdou).

7.1.2.2 Existuje však i vztah O ----> A, který se nazývá apelativizace (deonymizace nebo také depropriativizace): vlastní jméno se stane slovem obecným (Pokorná 1978): Švejk ----> švejk, Don Juan ----> donchuan, Manchester ----> manšestr, Roentgen ----> rentgen; vznikají i adjektiva (manšestrový, rentgenový ...) i slovesa (rentgenovat, švejkovat ...). Podstatou apelativizace je vyčlenění jednoho z komponentů (nebo určitého komplexu komponentů) z onymického významu původního vlastního jména vázaného pouze na jediný objekt, postupné přenesení a rozšíření tohoto

významného komponentu (komponentů) na objekty (jevy) neonymické povahy, které je možno "pojmově" (tj. vlastně obecně, apelativně) právě tímto komponentem charakterizovat a pojmenovat a které se vyskytují nebo produkují jako určitý samostatný druh. Původní proprium tak nabývá vlastností, které jsou charakteristické pro apelativa: pojmenovává celý druh (švejk, švejkové), umožní vznik derivační řady (švejk - švejkovina - švejkovat ...) atd.

I v tomto případě je třeba mluvit o fundujícím vztahu. Proti vztahu A ---> O je tu však podstatný rozdíl. Do procesu apelativizace vstupují propria jako formálně hotové jednotky, vnitřní struktura propria, která je odrazem propriálně pojmenovacího procesu, je vůči apelativizačnímu procesu zcela indiferentní (označení přístroje rentgen je sémanticky zcela nezávislé na původu příjmení Roentgen; nezávislost se projevuje mj. také snadným včleněním apelativizovaného propria do grafické soustavy daného jazyka: čes. rentgen, něm. Röntgen, kdysi i Roentgen). Výchozí vlastní jména, která se stávají apelativy, a ani z nich vzniklá další apelativa nevytvářejí nějakou "druhou vrstvu" jazyka. Pokud se výchozích proprií užívá jako proprií, chovají se jako vlastní jména a jsou součástí onymické sféry jazyka; pokud se však apelativizují, podřizují se plně, tj. významově, tvaroslovně, popř. i slovtvorně vlastnostem slov obecných a jako taková se pak v komunikaci i chovají.

8. Zatímco sféra vlastních jmen nemůže bez sféry apelativní vzniknout ani existovat, apelativní sféra nerí na existenci onymické složky jazyka bytostně vázána, a to i přesto, že jí slouží jako zdroj pojmenování. Z toho vyplývají dva důležité momenty: a) hranice mezi A a O je otevřená a plynulá, jedna sféra může vůči druhé plnit úlohu fundujícího zdroje. Avšak vztah mezi složkami A a O se jeví jako polarita různých funkcí, což vede k nemožnosti vzájemného zaměňování matérie, teoretických principů i pracovních metod (včetně jazykově zeměpisných); b) onomastika - i přes velký podíl mimojazykových metod - je integrální součástí lingvistiky, je její subdisciplínou. Kdybychom tento její charakter neuznali a nahradili ho např. historickým nebo topografickým, zbavili by-

chom propria právě toho, co je vlastními jmény ve skutečnosti činí: schopnost jazykem pojmenovat objekt jako jednotlivinu. Základním obecným metodologickým principem, který tvoří východisko jazykově zeměpisné interpretace propriální složky jazyka (jazykově zeměpisných vlastností jejích systémotvorných a kategoriálních vlastností), je lingvistická geografie. Ačkoli mohou propria a jejich areály podávat mimořádně cenné informace o různých stránkách mimojazykové skutečnosti, na kterou je vázána např. buď kategorie onymických objektů, nebo pojmenovací motiv nebo komunikační užití jmen, mapová (atlasová) zpracování proprií zůstanou vždy dílem primárně jazykovědným.

Seznam použité literatury:

- Andersson, Th.: Rekonstruktion in der Onomastik. In: Der Eigenname in Sprache und Gesellschaft. I Verhandlungen im Plenum. Karl-Marx-Universität Leipzig. Leipzig 1985, s.29-48.
- Balhar, J.: Dialekt v pomístních jménech na Opavsku. OZ ČSAV, 24, 1983, s.25-30.
- Banaszczyk, T.: Czas jako kategoria społeczna. Ossolineum 1981, 159 s.
- Bayerová, N.: Über die hypokoristische Gestaltung der männlichen Personennamen in den schlesischen Mundarten der ČSSR. NI, 40, 1981, s.34-37.
- Bellmann, G.: Pronomen und Korrektur. Zur Pragmalinguistik der persönlichen Referenzformen. Walter de Gruyter. Berlin-New York, 1990.
- Berger, D.: Zur Abgrenzung der Eigennamen von den Appellativen. BNF (NF), 11, 1976, s.375-387.
- Blanár, V.: Specifikum onomastiky. In: Zborník materiálov zo sympozia o teoretických a metodologických otázkách onomastiky. Bratislava 1970, s.15-35.
- Blanár, V.: Spoločensky podmienená identifikácia - podstatný príznak vlastných mien. ZMK ČSAV, 16, 1975, s.31-34.
- Blanár, V. - Matejčík, J.: Živé mená na strednom Slovensku. I.1. Designácia osobného mena. Bratislava 1978. I.Z. Distribúcia obsahových modelov. Martin 1983.

- Borek, H.: Z problematyki nazwotwórstwa toponimicznego. In: Zeszyty Naukowe WSP Opole. Językoznawstwo IX. 1984, s.57-63.
- Büky, B.: Namengebrauch - Namengebung. Funktionsparallelismus zwischen Eigennamen und Appellativen. BzN (NF), 11, 1976, s.361-374.
- Coseriu, E.: Einführung in die strukturelle Linguistik. Tübingen 1969.
- Cuřín, F.: Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech. Universita Karlova Praha. Sborník pedagogické fakulty 1967.
- Dalberg, V.: Stednavneaendringer og Funktionalitet. Kobenhavn 1991.
- Debus, F.: Veränderungen und Sprachwandel. Moden und Gebrauch vom Personennamen. In: Sprachwandel und Sprachgeschichtsschreibung. Sprachwissenschaft der Gegenwart 41. Düsseldorf 1977, s.167-204.
- Dokulil, M.: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha 1962.
- Eichler, E.: Strukturelle Versuche in der Onomastik. In: Slavica Pragensia VIII (... in honorem Vl.Šmilauer). Praha 1966, s.151-162.
- Eichler, E.: Onomastik und Lexikologie. ZfSlaw, 22, 1977, s.60-66.
- Eichler, E. - Šrámek, R. (Hrsg.): Strukturtypen der slawischen Ortsnamen. Strukturní typy slovanské oikonymie. NI - Beiheft. Leipzig 1988.
- Filipec, J. - Čermák, F.: Česká lexikologie, Praha 1985.
- Fleischer, W.: Der Eigenname als sekundäre Benennung. In: Der Eigenname in Sprache und Gesellschaft. I Verhandlungen im Plenum. Karl-Marx-Universität Leipzig. Leipzig 1985, s.76-93.
- Gardiner, A.: The Theory of Proper Names. A Contraversial Essay. London-New York-Toronto 1954, 2.vyd.
- Geckeler, H.: Strukturelle Semantik und Wortfeldtheorie. München 1971.
- Goosens, J.: Strukturelle Sprachgeographie: eine Einführung in Methodik und Ergebnisse. Heidelberg 1969.
- Greimas, A.J.: Strukturelle Semantik. Methodologische Untersuchungen. (Übersetzung.) Braunschweig, F.Vieweg und Sohn 1970.
- Hengst, K.: Methodologisches zur Relation zwischen Integrationsergebnis und Rekonstruktionsprozess. In: Probleme der Namensbildung. Uppsala 1988.
- Höfler, O.: Über die Grenzen der semasiologischen Personennamensforschung. In: Festschrift f.Dieter Kralik, Horn, N.-Ö. 1954, s.26-53.
- Hosák, L. - Šrámek, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Praha 1970, 1980.
- Christoph, E.-M.: Studien zur Semantik von Eigennamen. NI, Beiheft 10. Leipzig 1987.
- Jirsová, A.: K pojetí systému a struktury v současné české lingvistikě. SaS, 50, 1989, s.238-248.
- Kalverkämper, H.: Textlinguistik der Eigennamen. Stuttgart 1987.
- Karpenko, Ju.A.: Toponymična systema i systemnišč toponymiji. Povidomljenja Ukrajinskoj onomastyčnoj komisiji, 2, 1967, s.4 sl.
- Karpenko, Ju.A.: O funkcijach sobstvennych imjon. In: Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. Slovenská onomastická konferencia. Edit. M.Majtán. Bratislava 1980, s.9-16.
- Knappová, M.: Rodné jméno v jazyce a společnosti. Praha 1989.
- Krajčovič, R.: Verifikačné postupy v genetickom výzkume starej toponymie. In: Onomastika jako společenská věda. Sborník z I. čl. onomastické konference. Praha 1983, s.47-50.
- Kuryłowicz, J.: La position linguistique des noms propres. Onomastica 2, 1956, s 1-sl.
- Langendonck, W. van: Über die Theorie des Eigennames. ONOMA, XVI, 1971, s.87-91.
- Leys, O.: De eigennaam als linguistisch Tekon. In: Medelelingen uitg. door de Vereniging voor Naamkunde te Leuven. Leuven 1965.
- Leys, O.: Der Eigenname in seinem formalen Verhältnis zum Appellativum. BzN (NF) 1966, 1. s.114-123.
- Macháčková, E.: O názorech na dichotomii langue a parole (2.část) SaS, 50, 1989, s.56-65.
- Nicolaisen, W.F.H.: Lexical and Onomastic Fields. In: Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic sciences. Ed. by K.Rymut. Warszawa-Kraków 1982, II. s.209-216.
- Olivová-Nezbedová, L.: Místní jména tvořená příponou -ina z názvů zvířectva. OZ ČSAV, 26, 1985, s.440-458.
- Pleskalová, J.: K pojetí modelu v pomístních jménech. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Veda, Bratislava 1976, s.39-46.

Pleskalová, J.: Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku. Nakl. H + H, Jinočany, 1992, 151 s.

Pokorná, E.: Apelativizovaná jména v české slovní zásobě. SaS, 39, 1978, s.116-125.

Profous, A.: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Díl I 1947 1.vyd., 1954 2.vyd., díl II 1949, díl III 1951, díl IV (spolu s J.Svobodou) 1957, díl V (napsali V.Šmilauer - J.Svoboda) 1960.

Prouzová, H.: K pojmu rovina v českém lingvistickém myšlení. SaS, 49, 1988, s.329-341.

Rospond, St.: Klasifikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw miejscowych. Wrocław 1957.

Rostvik, A.: Om klassificering av ortnamn. In: Namn och Bygd, 57, 1969, s.112-131.

Schmid, W.P.: Das Verhältnis Eigenname/Appellativum innerhalb der alteuropäischen Hydronymie. In: Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic Sciences. Ed. by K.Rymut. Warszawa-Kraków 1981, I., s.

Strukturtypen der slawischen Ortsnamen. Strukturní typy slovanské oikonymie. Hrsg. von E.Eichler und R.Šrámek. NI, Sonderheft. Leipzig 1988.

Superanskaja, A.V.: Apelljativ - Onoma. In: Imja naricateŋnoje i sobstvennoje. Moskva 1978, s.5-33.

Svozilová, N.: K vývoji pojetí funkce. SaS, 49, 1989, s.64-71.

Šmilauer, V.: Úvod do toponomastiky. Praha, 1.vydání 1963.

Šrámek, R.: Problematika deminutivních místních jmen v češtině. Slavia, 39, 1970, s.377-398.

Šrámek, R.: Toponymické modely a toponymický systém. SaS, 33, 1972, č.4, s.304-318. Něm.překlad: Zum Begriff "Modell" und "System" in der tschechischen Toponymii. ONOMA, XVII, 1972/73, s.55-75.

Šrámek, R.: Das onymische Merkmal. In: LS. Reihe A-30. Berlin 1976a, s.122-128.

Šrámek, R.: Slovtvorný model v české toponymii. In: SaS, 37, 1976b, s.112-120.

Šrámek, R.: Zu den theoretischen Problemen der Namenforschung im Sprachkontakt. ONOMA, XXII, 1978, 1-2, s.388-401.

Šrámek, R.: Das onymische und das appellativische Objekt. In: Proceedings of the 13th Internat. Congress of Onomastic Sciences. Ed.: K.Rymut. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk II, 1981, s.503-511.

ces. Ed.: K.Rymut.

Šrámek, R.: Areál onymický a areál dialektový In: Nazewnictwo obszarów językowo mieszaných. Ed.: E.Breza. Wrocław-Kraków-Gdańsk 1981a, s.157-166.

Šrámek, R.: Kategorie času a propriální systém. In: Onomastica, 29, 1984, s.33-43.

Šrámek, R.: Teorie onomastiky a roviny propriálního pojmenování. In: SaS, 47, 1986, s.16-28. Překlad do polštiny: Zeszyty Naukowe ... Opole.

Šrámek, R.: Onymische Funktion und funktionale Namenforschung. In: Studia Onomastica. Festschrift till Thorsten Andersson. Stockholm 1989, s.367-374.

Šrámek, R.: Principy srovnávacího studia slovanské oikonymie. Slavia, 60, 1991, s.112-121.

Taszycki, W.: Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału). Kraków 1946.

Toporov, V.N.: Někotoryje soodraženiya v svjazi s postrojenijem tsecetičeskoj toponomastiki. In: Principi toponimiki. Moskva 1964, s.3-22.

Trost, P.: Unika und Eigennamen. In: NI, 35, 1979, s.3-4; přetisk v ZMK ČSAV, 19, s.343-345.

Utley, F.N.: The linguistic component of onomastics. Names, 11, 1963, s.145-176.

Wenzel, W.: Studien zur sorbischen Personennamen. T.I: Systematische Darstellung. Bautzen 1987.

Witkowski, T.: Zu einigen Problemen der Bedeutungserschließung bei Namen. ONOMA, 18, 1974, s.319-336.

Wojtak, G.: Zum Problem der Eigennamen aus der Sicht der Semantikttheorie. In: LS. Reihe A-30. Berlin 1976, s.22-37.

Zkratky:

OZ ČSAV = Onomastický zpravodaj

NI = Namenkundliche Informationen

XX

Z jazykovědných pracovišť

XX

Grant "Český jazyk v Evropě na přelomu tisíciletí"

(Nositel grantu: prof.dr.František Daneš,DrSc., ÚJČ AV ČR)

1. Shrnutí současného stavu

Výzkum a popis češtiny bývá převážně zaměřen úzce systémově a všímá si většinou jen lexikální a gramatické struktury jazyka spisovného (hláskosloví / pravopisu, morfologie, slovtvorby, syntaxe a slovníku) a na druhé straně tradičních a zanikajících místních nářečí, a to v prvním případě metodami klasické systematické lingvistiky, v druhém metodou jazykového zeměpisu. Málo soustavné pozornosti bylo až donedávna věnováno jazyku běžně mluvenému a vůbec studiu současné jazykové situace češtiny v celkovém pohledu, dynamickým procesům probíhajícím v živé jazykové komunikaci. Teprve v posledním období se začal rozvíjet výzkum zdůrazňující dosud přehlíženou pragmatickou dimenzi jazyka. Navazuje na některé průkopnické myšlenky předválečné pražské lingvistické školy a inspiruje se ovšem některými směrdatnými proudy v současné lingvistice, které mají vesměs interdisciplinární charakter (sociolingvistika, etnolingvistika, ekolingvistika, pragmalingvistika, textová lingvistika, analýza diskurzu, bádání o dialogu, a ovšem též teorie společenské komunikace a výzkum sémiotický). Navrhovaný projekt si klade za úkol zpracovat - v navázání na některá dosavadní bohemistická zjištění a metodologické impulzy - komplexní analýzu a interpretaci jazykové situace češtiny v současných podmínkách vnitřních a vnějších. Výsledky práce na projektu by měly být publikovány literární formou povahy encyklopedické.

Pro situaci českého jazyka v současném období společenského přerodu jsou určující zejména tři momenty. Za prvé je to silné interakční vztah ustáleného jazyka spisovného a variabilních interdialektických variet češtiny (i těchto variet navzájem). Za

druhé je to rychlý rozvoj funkčních stylů a druhů textů (žánrů), dosti diferencovaných, zejména v oblasti vyjadřování odborného v jednotlivých oborech vědy a techniky, v politice, administrativě a publicistice ("languages for special purposes"). A v neposlední řadě jsou to důsledky otevření se českého jazykového prostoru světu, tj. intenzivní a celoplošný vliv cizích jazyků (zejména angličtiny a též němčiny) na češtinu a procesy, kterými se čeština s touto novou situací vyrovnává.

2. Formulace cíle projektu a časový rozvrh řešení

Cílem projektu je podat - na základě pozorování a terénního sociolingvistického výzkumu a interpretace jeho výsledků - komplexní charakteristiku situace, stavu a perspektiv češtiny jako jazyka malého národa uprostřed transformující se a integrující Evropy.

2.1 Východním úkolem bude zmapování ustálených i nově vznikajících typů komunikačních situací a jejich vzájemných vazeb. Na tomto pozadí bude pak popsán a interpretován jazykový materiál, tj. bude zjišťována distribuce a interakční dynamika jednotlivých variet češtiny, to znamená variety spisovné a variet substandartních, majících zčásti povahu interdialektů. Jde o diferenciaci na ose diatopické, diastratické, diachronní a funkční. Skutečnost, že za východisko budou zvoleny různé situace, nikoli předem definované variety (jako je např. tzv. obecná čeština), umožní nově, neaprioristicky, popsat reálnou jazykovou situaci, adekvátněji interpretovat interakční dynamiku uvnitř celonárodního jazyka (především míšení prvků spisovných a nespisovných), tendence unifikační i diferenciacní, a formulovat objektivně podložené prognózy a doporučení, zejména ty, které se týkají spisovného jazyka (resp. lépe: spisovnosti). Výzkum zahrne jak projevy psané, tak především mluvené (zde půjde zejména o zjištění konkurence prostředků spisovných a nespisovných, resp. o jejich míšení v různých druzích jazykových projevů, o charakteristiku tzv. diglosie, o jistou jazykovou homogenizaci, o fenomén tzv. běžně mluveného jazyka). Sledovány budou všechny jazykové roviny, včetně diskurzu (textu) a jeho druhů (aspekt stylisticko-rétorický).

Nedílnou součástí zkoumaných procesů jsou i postoje (resp. množiny postojů) uživatelů k jazyku, silně ovlivňující celou jazykovou situaci. Bude třeba zjišťovat zastoupení a poměr postojů instrumentálních, etických, emocionálních a tradicionalistických (též nacionalistických), celkovou současnou postojovou orientaci a její vývojové tendence. Dochází k přesunům v hodnotovém standardu, ke změnám v hierarchii hodnot. S tím je v souvislosti i povaha a síla jazykových norem, v širším smyslu i norem jazykového chování. V důsledku současných společenských změn i působením postmodernistického a poststrukturalistického chápání a cítění dochází k oslabení uvědomování si jazykových norem a pocitu jejich společenské závaznosti. (Lze však předpokládat, že jde o jevy přechodné, které směřují k přebudování hodnotových standardů a jazykových norem.)

2.2 Otevření se jazykového prostoru češtiny světu, přináší masivní vliv cizích jazyků, zejména angličtiny, je jevem velmi závažným, významným i z hlediska perspektivy češtiny jako národního jazyka. Vzniklou situaci zvládneme obtížně a se zbytečnými nedostatky, a to i proto, že tento proces zastihl české mluvčí ne docet připravené. Ukazuje se, že jsme jazykové společnosti s nedostačující znalostí (aktivní i pasivní) světových jazyků, což - patrně spolu s naším národním sklonem (konstatovaným už B. Bolzanem) k ukvapenému napodobování všeho cizího - vede k tomu, že se leckdy užívá cizích výrazů (především anglických nebo přes angličtinu přicházejících) bez přesnější znalosti jejich významu, pravopisu a výslovnosti. Zároveň s tímto aspektem sociolingvistickým bude třeba sledovat i vlastní, materiálově jazykovou stránku této jazykové interference, tj. jevy slovníkové, hláskové, pravopisné, gramatické spojené s adaptací cizích prvků (v principu vždy cizích těles ve struktuře přijímajícího jazyka) a zároveň s adaptačními modifikacemi strukturních pravidelností češtiny, a to nejen na rovinách "nižších", ale i na rovině výstavby textu, včetně soustavy textových vzorců. Podrobnější studium těchto adaptačních mechanismů i jednotlivých jevů musí se ovšem díť na pozadí kontrastivního srovnávání češtiny s odpovídajícími cizími jazyky. Výsledky tohoto studia povedou i k vytváření praktických závěrů a doporučení, a to i pokud jde o pos-

tupy osvojování jazyků cizích i jazyka mateřského.

2.3 Hlavním výsledkem navrhovaného výzkumného projektu bude týmová publikace encyklopedického charakteru, která přehledně a se zřetelem k vzájemným souvislostem shrne výsledky dílčích výzkumných programů charakterizovaných výše.

Realizace projektu je rozvržena do tří let, 1993-1995. Do konce roku 1993 bude zpracována do podrobností celková koncepce projektu, budou shrnuty a zhodnoceny dosavadní výzkumné výsledky v příslušné oblasti zkoumání, tyto výsledky budou interpretovány na základě metodologických postupů (viz bod 3), budou dále uskutečněny některé nezbytné dílčí sondy empirické a sociometrické povahy směřující např. ke zpřesnění popisu relevantních komunikačních situací a k doplnění chybějících empirických poznatků. V roce 1994 bude na tomto základě vypracována podrobně struktura výsledné publikace, zpřesněno autorské obsazení jednotlivých částí, dokončen empirický a sociometrický výzkum. V roce 1995 bude hlavní výstupní publikace autorsky zpracována. Předpokládá se zejména v průběhu roku 1994 jednak studijní cesta do některé země s analogickou jazykovou situací a navázání přímého kontaktu se skupinou LPEC, jednak uspořádání řady pracovních seminářů, kulatých stolů a panelových diskusí, které budou mít za cíl vyjasnění dílčích problémů za širší účasti příslušných odborníků. V r. 1995 se předpokládá také vznik dílčích výsledků publikovaných v prestižních domácích i zahraničních odborných časopisech.

3. Koncepční a metodické přístupy

Výstup encyklopedické povahy (s pracovním názvem Encyklopedie češtiny na sklonku devadesátých let) předpokládá kombinaci diachronního přístupu (Paměť češtiny) s analýzou synchronního průřezu (Jaký zlom přinesla léta devadesátá?). Při analýze synchronního stavu bude třeba stanovit ustálené i nově vznikající komunikační situace a odpovídající typy diskurzů a vybrat reprezentativní dokumentaci v oblasti projevů mluvených i psaných. To předpokládá rozsáhlý sběr jazykových dokladů, při němž budou využity textové korpusy již existující (nejen v ústavu pro jazyk český, ale i na

pracovištích v regionech), a průběžně hledány a vybírány doklady nové. Materiálová dokumentace má dát představu o rozrůzněnosti komunikace v českém jazykovém prostředí, včetně té, v níž čeština vstupuje do kontaktu s jazyky jinými. Empirická zjištění o klasických komunikačních situacích i o typech diskurzů, které se staly aktuálními právě v devadesátých letech, budou usouvztažňována s klasickou pražsko-lingvistickou stylistickou teorií (Vystačí čeština s pětící funkčních stylů?) i s rozvíjející se pragmatickou teorií "languages for special purposes" (Co účel, to jazyk, aneb: Kolik komunikačních kompetencí v češtině potřebujeme?). V této oblasti se pozornost zaměří k analýze takových aktuálních řečových typů, jako je debata, polemika, argumentace, moderace, nabídka, reklama, inzerce apod.

Identifikace postojů mluvčích k jazyku předpokládá využití sociolingvistických metod práce s informanty (rozhovory, zadávání anket s vtipovanými okruhy otázek, analýza spontánních autentických reakcí apod.), jejímž cílem bude zjistit postoje k jazyku publicistiky, vědy, školy, autorské tvorby apod.

Výzkum bude sledovat několik otázek, v současné teoretické i aplikované lingvistice koncepčně závažných.

a) Co představuje tzv. volnost norem? Pozorujeme sice rozvolnění norem ve výběru varianty pravopisné, výslovnostní, morfologické, syntaktické, lexikální (míšení registrů), ale zároveň vznikají poměrně strohé normy v pragmatické výstavbě komunikátu i v očekávané jeho pragmatické působnosti (srov. nácviky textových vzorců, rétorických postupů, interakčního chování - např. asertivnosti apod.).

b) V jaké podobě má být jazyk osvojován? V podobě stavebních kamenů gramatické roviny, kdy je výstavba diskurzu jako celku ponechána na vůli autora, nebo v podobě bloků, prefabrikátů, vzorců, strategických postupů, interakčního chování?

c) V případě češtiny - jakou podobu jazyka učít (spisovný jazyk?) a co ponechat na spontaneitě mluvčího (vlastní výběr a funkční využití prvků jednotlivých variet?)

4. Grantový tým, národní a mezinárodní kooperace

Grantového úkolu se budou účastnit pracovníci ÚJČ AV ČR v Praze a Brně spolu s pracovníky pražských i mimopražských univerzit (FF UK Praha, FF MU Brno, FF UP Olomouc) a příležitostně i z dalších jazykovědných pracovišť (České Budějovice, Ústí nad Labem, Ostrava aj.).

Zahraniční spolupráce bude koordinována v rámci skupiny "A Language Policy for the European Community" při Academia Europea.

5. Význam projektu pro praxi

Opustíme-li hledisko úzce nacionální - což pokládáme za samozřejmé -, musíme se vážně zamyslet nad perspektivou existence jednotlivých jazyků Evropy, včetně češtiny. Není sporu o tom, že z hlediska instrumentálního, tedy technicko-ekonomického, jeví se existence společného evropského (a celosvětového) komunikačního nástroje v oblasti mezinárodního (a někdy i vnitrostátního) styku jako věc výhodná, ne-li nutná. A je rovněž evidentní, že tímto nástrojem se stala prakticky angličtina (byť různě modifikovaná). To ovšem nese s sebou jistá funkční omezení jednotlivých národních jazyků. Proti ekonomické výhodě společného jazyka stojí ovšem hledisko ekologické, spatřující v jednotlivých jazycích nesporné a nesmírné kulturní a jiné hodnoty vytvořené historií, a varuje před nebezpečím "vymírání" jazyků a vůbec před možnou monokulturností evropského společenství. V této souvislosti zaznívá i otázka, zda bychom neměli vůbec opustit češtinu jako jazyk vědy. Je třeba zvážovat, jakým způsobem by bylo vhodné řešit onen spor mezi ekonomickým a ekologickým přístupem, konkrétně řečeno, jak zachovat multilingvální charakter Evropy, v níž převažují unifikační a nivelizační tendence technokratického centralizmu. Je tedy třeba vytvářet nějakou vhodnou jazykovou politiku pro Evropské společenství (srov. práci studijní skupiny "Language Policy for the European Community" při Academia Europea). I k tomu chce přispět náš projekt.

Středisko Viléma Mathesia při Filozofické fakultě Univerzity

Karlovy

Jiří Hedánek a Petr Sgall

Praha má i dnes dobré předpoklady k tomu, aby navázala na svou tradici jednoho z předních center lingvistického výzkumu. Není divu, že se brzy po obnovení činnosti Pražského lingvistického kroužku zrodila myšlenka na založení Střediska Viléma Mathesia. Navázala na starší iniciativu dr. Heleny Kurzové, směřující k vybudování střediska, které by podporovalo kontinuitu klasické Pražské školy funkčně-strukturní lingvistiky a mělo by za cíl napomáhat vzájemným kontaktům vědců z různých zemí, badatelům i studentům soustřeďujícím se na teoretické zpracování struktury jazyka i jeho užívání, literatury i dalších uměleckých oblastí, estetiky a sémiotiky i filozofie jazyka.

Díky finanční podpoře Středoevropské univerzity, Výchovné nadace Jana Husa v Brně a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR bylo možné zahájit pravidelné mezinárodní cykly přednášek z lingvistiky a dalších uvedených oborů za účasti desítek předních našich i zahraničních profesorů. Pořádají se od r. 1992 vždy dvakrát ročně, pravidelně na jaře a na podzim. Kurzů se účastní řada studentů z východní Evropy, kteří dostávají stipendia zabezpečující jejich pobyt, i ze západních zemí (za poměrně malý poplatek); bez poplatku se účastní posluchači čeští, mezi kterými zpravidla jsou i univerzitní učitelé a další odborníci.

První, předběžný cyklus přednášek se konal v listopadu 1992, v souvislosti s konferencí o funkční lingvistice (viz sborník *Functional description of language*, redigovaný E. Hajičovou, vydáný MFF UK Praha 1993); mezi účastníky konference byli Barbara H. Partee (její projev při udělování čestného doktorátu Karlovy univerzity je ve sborníku uveřejněn), Ch. Fillmore, E. Bach, H.-H. Lieb, H. Kamp, Ch. Rohrer a další, na kurzech přednášeli m. j. P. Seuren, W. Dressler, P. Hellwig, Fr. Daneš.

Na jaře 1993 bylo při Filozofické fakultě UK ustaveno Středisko Viléma Mathesia, které cykly přednášek organizuje. Ředitelem

Střediska se stal prof. dr. Oldřich Leška, z jehož iniciativy (rozvinuté už na jaře 1989) byla obnovena činnost Pražského lingvistického kroužku a který je dnes jeho předsedou. Zástupkyní ředitele je doc. dr. Eva Hajičová, ředitelka Ústavu formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty UK.

Činnost Střediska se setkává s kladným ohlasem u řady významných vědců různých zemí. Bude-li i nadále k dispozici dostatek finančních prostředků, hodlá Středisko podporovat v budoucnu nejen krátkodobá setkání, ale také dlouhodobější mezinárodní spolupráci ve formě pracovních pobytů významných zahraničních odborníků na našich pracovištích.

Letošní jarní běh seminářů se konal ve dnech 28. března - 8. dubna 1994 v hotelu Krystal (Praha 6, ul. J. Martího) a přednášeli na něm B. H. Partee, E. Bach, M. Bierwisch, S. Embleton, D. G. Hays, L. Matějka, M. Rochemont, H. Sasse, H. Schmid, E. Stankiewicz, F. Svejkský spolu s M. Červenkou, F. Danešem, E. Hajičovou, M. Jankovičem, O. Leškou, M. Petříčkem, V. Svatoněm, L. Tondlem, T. Vlčkem a P. Sgallem. Přednášky jsou jedinečnou příležitostí pro mladé filology, jak se bezprostředně a pohotově seznámit s nejnovějšími směry a výsledky výzkumu v nejrůznějších zemích.

Podzimní běh se bude pravděpodobně konat koncem září a k přednáškám byli pozváni M. Halle a D. Worth (USA), G. Leech (Velká Británie), H.-H. Lieb, R. Hausser a R. Posner (Německo), E. F. K. Koerner (Kanada), C. Cinque (Itálie), W. Mayerthaler (Rakousko), F. Kiefer (Maďarsko), J. D. Apresjan (Rusko) a další, i několik našich předních lingvistů. Středisko chce pořádat další cykly i v r. 1995, s účastí B. H. Partee, J. Searla, Ch. Fillmore, M. Kaye (USA), R. Růžičky, A. von Stechow, Ch. Lehmann a H. Uszkoreita (Německo), W. Abrahama a R. Bartschové (Nizozemí), B. Sigurda, J. Svartvika a L. Ďuroviče (Švédsko), V. V. Ivanova (Rusko) a dalších výše jmenovaných i jiných předních lingvistů, sémiotiků a filozofů jazyka.

K cílům Střediska patří především přispívat k vědeckým kontaktům našich a zahraničních odborníků a tím ke zlepšení podmínek teoretického výzkumu i pedagogické činnosti v těchto oborech u nás. Dosavadní plodný zájem zahraničních lingvistů ukazuje, že jde o cíl reálný.

(Kontakt, aktuální informace: L.Brdičková, MFF UK, lingvistika,
Malostranské nám. 25, 118 00 Praha 1, tel. +422-24510286, 1.309,
fax +422-532 742, e-mail Brdickova CSPGUK++.bitnet)

O z n á m e n í

Upozorňujeme, že koncem listopadu t.r. vyšla v nakladatelství
Pražská imaginace kniha Františka Čermáka

Jazyk a jazykověda (Přehled),

kteřá podává stručný a současný přehled poznání jazyka a jazyko-
vědy vhodný především pro studenty jazykových oborů. Tato publi-
kace, která vyšla jen v omezeném nákladu a neprošla běžnou in-
formační sítí, je doplněna poměrně rozsáhlým slovníkem jazyko-
vědné terminologie; je k dostání v knihkupectví Fišer, Praha 1,
Kaprova ulice.

Omluva redakce

Zjistili jsme, že vinou určitých závad v distribuci Jazykověd-
ných aktualit někteří předplatitelé neobdrželi včas

číslo 1-2/1994.

Postarali jsme se o okamžitou nápravu a všem takto postiženým
čtenářům se upřímně omlouváme.

XX

Z přednáškové činnosti

XX

K aktuálnosti zkoumání slangů

Jaroslav Hubáček

Ve snaze postihnout komplexně společenské fungování jazyka
zajímá se současná jazykověda nejen o jazykovou komunikaci ofi-
ciální, ale i polooficiální a neoficiální s využitím hledisek
nejen lingvistických. V současné moderní společnosti pracovní i
zájmově stále více diferencované uplatňují se též jazykové útva-
ry, vrstvy a prostředky, mezi nimiž mají přední místo sociolek-
ty, zejména slang. Aktuálnost slangu lze postihnout hlouběji,
všimneme-li si skutečností, jež ji podmiňují. Vychází se při tom
z chápání slangu jako svébytné součásti národního jazyka, jež má
podobu nespisovné vrstvy speciálních pojmenování realizované v
běžném (nejčastěji polooficiálním a neoficiálním) dorozumívacím
styku lidí vázaných stejným pracovním prostředím nebo stejnou
sférou zájmů a sloužící jednak specifickým potřebám jazykové ko-
munikace, jednak jako prostředek vyjádření příslušnosti k prostře-
dí či zájmové sféře.

Na základě dosavadních zkušeností lze konstatovat, že se
slangy jeví jako lexikální vrstvy povětšinou živé, stále dotváře-
né a do určité míry i variabilní. Jejich aktuálnost vyplývá zejmé-
na ze dvou okruhů specifických skutečností:

1. z rozšířenosti slangů, jejich stálé inovace a vývojové otevře-
nosti (neukončenosti) a
2. z motivace, z faktorů slang podmiňujících a motivujících.

Ad 1. Současná rozšířenost slangu, jeho uplatnění a frekvence
slangismů jsou dokladem specifikace lidské činnosti, snahy pojme-
novat nové skutečnosti i nově pojmenovat už pojmenované. Při tom
motivace je různá: ekonomie vyjádření, výraznost, mobilnost, sna-

ha o exkluzivnost a atraktivnost, zeslabení oficiálnosti, vyjádření interpersonálních vazeb, jazyková hra, potřeba vyjádření citového vztahu apod. Tomu odpovídá i dosavadní zájem o slangy jak v rovině jejich jednotlivých popisů, tak i v rovině obecně teoretické. Autorova monografie Malý slovník českých slangů (1988) uvádí zhruba 60 položek dílčích prací, o aktuálnosti svědčí i čtyři konference o slangu a argotu pořádané v Plzni (1977, 1980, 1984, 1988).

Ad 2. Faktory slangu podmínující jsou dvojího druhu: jazykové (a) a mimojazykové (b).

K faktorům (a) patří nespisovnost a její "stupeň" (profesionalismy, slangismy v užším smyslu), komunikační funkčnost (s primárně a sekundárně uplatňovanou univerbizací), hledisko systémovosti, pojmová diferenciacie, stav, propracovanost a přístupnost terminologie, vyjadřování emocionality a expresivity, snaha o jazykový humor a popisnost slangismů. K faktorům mimojazykovým (b) patří stupeň uzavřenosti prostředí, jeho stáří a tradice, věkové a sociální složení uživatelů a faktory psychické (zejména snaha demonstrovat výjimečnost prostředí, zájmů a začlenění, někdy i potřeba vyjádřit averzi vůči oficiálnímu).

(Předneseno v JS v Praze.)

Vývoj interpunkčních systémů a jejich fungování v moderních jazy-

cích (zejména slovanských)

Stanislav Žaža

Při zamyšlení nad interpunkcí vznikají otázky: jak vznikla a jak se vyvíjela; na jakých principech je založena; jaký má vztah k prostředkům segmentace mluvené řeči; jak závisí na strukturních vlastnostech jazyka a na osobě autora textu; jak vystihuje norma a kodifikace interpunkce její skutečnou podstatu a úkoly.

Tradice připisuje vynález interpunkce řeckým gramatikům 3./2. stol. př. Kr. Původně šlo o tečky, členící slova a významové úseky, ale signalizující i pauzy při přednesu. Římané vlastní

koncepti nevytvořili. Ve středověkých rukopisech byla různá znaménka signálem pro předčitatele; s vynalezením knihtisku se však textu zmocňují širší vrstvy uživatelů a při čtení zrakem postuluje jiný druh členění. Rytmičké členění tak ustoupilo segmentaci významové a syntaktické.

Přesto jsou i v současnosti koncepce různě definující hlavního činitele interpunkce: ideografická, syntaktická, rytmicko-intonační, komplexní (eklektická). Zásadní diskuse o interpunkci předcházela v 30. letech v Rusku návrh pravopisné úpravy (Abakumov, Šapiro, Bulachovskij, Peškovskij aj.). Později vznikají důležité práce (Abakumov 1941 - historická studie, zůstala v rukopisu; Šapiro 1955). V 60./70. letech zájem o interpunkci vzrůstá mj. v souvislosti s úvahami o jejím formálně-strukturním zpracování pro strojový překlad (Nikolajeva 1958, Volockaja, Mološnja 1964), dále i jako reakce na poněkud jednostranné zaměření teoretiků na typické projevy psaného jazyka. Systémovou a funkční analýzu přináší sborník Sovremennaja russkaja punktuacija (1979) a Švarckopf (1988), popis autorských zvláštností Valgina (1979).

Aktuální je konfrontace interpunkčních soustav různých jazyků (sb. Punktuacija v romanskich i slavjanskich jazykach 1992). Výsledkem dlouholetého vývoje jsou dva základní typy: formální "německý" (A), k němuž se (s výjimkou sch.) hlásí i jazyky slovanské, a volný "francouzský" (B), zahrnující hlavně jazyky románské a angličtinu. Typ B se liší od A hlavně vyčleňováním prvků tzv. interpunkčního základu (Subj - Pred - Obj) v nestandardní pozici (např. v antepozici), interpunkčním nerozlišováním větneho/nevětneho prvků v pozici Obj nebo Adv a větší možností uplatnění emotivně-volního činitele (Firbas 1954). Snahy o unifikaci interpunkce různých jazyků na základě rytmického principu (Lindroth 1939) nejsou perspektivní.

Žádoucí je i konfrontace jazyků patřících k stejnému typu (čeština-ruština). Ruská interpunkce je rigorózněji než česká podřízena syntaktickému činiteli. To má za následek větší frekvenci čárek i dalších středových znamének. Zčásti je tato situace způsobena rozdíly v syntaktické struktuře obou jazyků.

Současná interpunkce je výslednicí působení několika činite-

lů různého charakteru: syntaktického, sémantického, rytmicko-intonačního a emotivně-volního. Hierarchicky nejvýše stojí činitel syntaktický. V interpunkci různých jazyků se tyto faktory uplatňují v různé míře. Pravidla české interpunkce vyváženě tyto činitele respektují a nepotřebují podstatné úpravy. Za úvahu by snad stálo zásadní rozlišování jednotlivé čárky (pro oddělování souřadných částí) a dvojice čárek (pro vyčleňování vedlejších vět a volně připojených výrazů), z níž pravá/levá může být absorbována koncem/začátkem věty.

Aktuální problém představují otázky vztahu interpunkční normy a tzv. autorské interpunkce, otázky kompetence a posunů funkčního potenciálu znamének při zaznamenávání jednak spontánních promluv, jednak odborného textu. Pozornost zasluhuje i konfrontační analýza příbuzných i nepříbuzných interpunkčních systémů a dále pak výzkum didakticky zaměřený, vedoucí k hlubšímu poznávání syntaktické struktury jazyka.

(Předneseno v JS v Praze.)

Změny významu slov a slovních spojení v řečové komunikaci

Ivana Kolářová

Přednáška se zaměřuje na změny významu některých výrazů v souvislosti s funkcí, kterou plní v řečové komunikaci (tj. funkcí ukazatelů záměrů a postojů komunikujících osob, funkcí upozorňovací, kontaktovou ...). Problematika je spojena především s otázkou slovnědruhových přechodů, kdy slovo (popř. ustálené slovní spojení) v důsledku své úlohy ve větě začíná plnit funkci sekundární, tj. přechází do jiné slovnědruhové třídy a s jejími členy se sblíží po stránce syntaktické, sémantické a také morfologické. Důsledky v morfologické oblasti jsou patrné zejména tehdy, vystupují-li původně ohebná a plnovýznamová slova v takových funkcích v komunikaci, v nichž u daného výrazu nabývá převahy tzv. vztahová stránka jeho významu nad stránkou odrazovou

(Mluvnice češtiny 2, 1986, s.13n.), tj. začnou-li původně plnovýznamová slova, popř. slovní spojení plnit úlohu spojovacích výrazů, úlohu předložkovou, vystupují-li v roli tzv. výpovědních formativů (částic) nebo jako výrazy s převládající funkcí komunikativní a emocionální (citoslovce).

Téma je poměrně široké, pozornost bude zaměřena na významové změny některých typů sloves. V této souvislosti se někteří autoři (Müllerová 1966, Porák 1983, autoři Mluvnice češtiny 2) zabývali tzv. výrazy označovanými jako kontaktové, upozorňovací, upoutávající pozornost. Právě v této úloze vystupují často imperativní tvary sloves.

Poslyš/Poslouchej, to se mi nějak nelíbí.

Poslyš/Poslouchej, nechtěl bys to ztlumit?

Poslyš/Poslouchej, takhle by to nešlo.

Výrazy Poslyš/Poslouchej zde působí jako signály snahy mluvčího upoutat pozornost adresáta, přimět jej, aby vnímal jeho výpověď. Nejsou tedy indikátory záměrů, které jsou uvedenými výpověďmi vyjádřeny (sdělení názoru/obava v první výpovědi, žádost ve druhé výpovědi, výtka ve třetí výpovědi) - o tom svědčí skutečnost, že mohou stát u výpovědi s různou funkcí. Lze ovšem říct, že v této upozorňovací/upoutávací funkci vystupují pouze v imperativní formě 2.osoby, tj. podlehy tzv. "morfologickému ustrnutí" (gramatickému omezení - srov. Müllerová 1966, s.123). Autoři Mluvnice češtiny 3 zdůrazňují, že právě u výrazů poslouchej, poslyš, popř. také podívej, koukej aj. již není u běžných uživatelů jazyka počiťována spojitost s původními infinitivy (tj. poslouchat, podívat se, koukat). Slova podívej/koukej mohou v citovaných příkladech nahradit výrazy poslouchej/poslyš:

Poslyš/Poslouchej/Podívej/Koukej, to se mi nějak nelíbí.

Poslyš/Poslouchej/Podívej/Koukej, nechtěl bys to ztlumit?

Poslyš/Poslouchej/Podívej/Koukej, takhle by to nešlo.

Právě skutečnost, že ve stejné pozici a ve stejné funkci mohou vystupovat výrazy, jejichž primární význam je odlišný, svědčí o tom, že slova poslyš, poslouchej, podívej, koukej nefungují jako plnovýznamová (tj. jako slovesa), ale jako sekundární citoslovce kontaktová, upozorňovací (Mluvnice češtiny 2, s.245-246). To potvrzu-

je možnost jejich substituce citoslovečným výrazem hle/hele:
Poslyš/Poslouchej/Poďívej/Koukej/Hle/Hele, takhle by to nešlo.

K podobným významovým přechodům dochází také u dalších sloves, jako příklad můžeme uvést: myslet, chápat, rozumět; dokladem jsou známé typy výpovědí: Musíme to zvládnout do zítřka, rozumíš? Nemůžeme se tam dlouho zdržovat, chápeš? Výrazy chápeš, rozumíš stojí v pozici tzv. presumptivních částic - mluvčí předpokládá, že reakce adresáta bude kladná, ovšem tuto skutečnost (tj. že mluvčí chápe, rozumí) si ověřuje - výrazy chápeš, rozumíš mají tedy současně úlohu ověřovací, popř. jim můžeme připsat úlohu zdůrazňovací (mluvčí zdůrazňuje platnost propozičního obsahu své výpovědi). V úloze presumptivní částice vystupuje také záporný tvar druhé osoby slovesa myslet: Už bychom měli jít, nemyslíš? Není to tak špatné, nemyslíš? Současně však působí jako částice apelová (Mluvnice češtiny 2, s.231) - mluvčí se snaží přimět adresáta k řečové reakci.

Výrazy chápeš, rozumíš, nemyslíš v úloze presumptivních částic mohou být nahrazeny jinými částicovými výrazy, srov.: Musíme to zvládnout do zítřka, jo? Není to tak špatné, ne?, což dokazuje jejich významový posun.

V souvislosti s významovými přechody jazykových výrazů v důsledku jejich vystupování v určité úloze v komunikaci byla již věnována pozornost také slovům víš/víte. J.Porák (1983) provádí detailní analýzu možných významů tohoto slovesa, důsledně rozlišuje případy, v nichž má význam původní (tj. v nichž funguje jako plnovýznamové sloveso), od případů, ve kterých bychom je hodnotili spíše jako výrazy kontaktové - srov.: Víš ... raději tam nechod. Víš ... musel jsem moc spěchat. Zde se ovšem nemusíme již spokojit s pouhým konstatováním, že jde o kontaktový výraz. Můžeme také usoudit, že vystupuje jako ukazatel specifikující předpoklad mluvčího, že adresát "bude vědět = pochopí", proč mluvčí realizuje uvedené ilokuční akty (radu, doporučení první výpovědi, omluvu druhou výpovědi), tj. proč radí, aby tam nechodil, proč se omlouvá, že musel spěchat, tj. že bude tyto ilokuční akty akceptovat. Výraz víš bývá často vysloven s antikadencí; tato skutečnost signalizuje, že mluvčí si není zcela jist správností svého předpokladu,

proto se na něj ptá. A ze skutečnosti, že se ptá, zda je správný jeho předpoklad, že adresát bude jeho výpovědi akceptovat, vyplývá, že víš implikuje současně funkci omluvy za vyslovení výpovědi s uvedenými funkcemi.

V citované studii J.Poráka je prezentován také výraz to víš, který bývá - na rozdíl od slova víš - spoluindikátorem jistotního postoje mluvčího: To víš, že ti pomůžu; To víš, přijdu hned, jak to skončí. O této funkci výrazu to víš svědčí možnost substituce jistotními částicemi určitě, zajisté, samozřejmě: To víš, že ti pomůžu//Samozřejmě ti pomůžu. // Určitě ti pomůžu., zatímco výrazy víš mohou zastupovat částice: No ... totiž ... musel jsem moc spěchat., které především ve spojení s hezitačními pauzami (Müllerová-Nekvapil 1986) signalizují zmíněnou nejistotu. Také pro uvedené tvary sloves myslet, rozumět, chápat, vědět platí, že jsou v daných funkcích považovány z hlediska morfologického za "ustrunulé".

Pozornost byla věnována významovým přechodům slovesných tvarů 2.osoby, které se často na kontaktové a upozorňovací funkcích podílejí, neboť signalizují orientaci výpovědi k partnerovi v komunikaci (Grepl-Karlík 1986, s.103n.). Ovšem funkci neplnovýznamových slov mohou přejímat také spojení slov, v nichž má sloveso tvar první osoby nebo tvar neosobní - příklady takových obrátů jsou uvedeny v citovaném díle Grepla a Karlíka: Matka se, jak to vypadá/co já vím/jak vidím, ještě nevrátila. Obraty jak to vypadá, co já vím, jak vidím mají stejný význam jako částice: asi, pravděpodobně: Matka se asi/pravděpodobně ještě nevrátila. Tato možnost substituce, stálá morfologická forma slovesa svědčí o tom, že mají charakter částic, podobně jako myslím, tuším, doufám v pozicích: Stalo se to tuším v pátek. Přijede tuším ve středu. Stihneme to doufám do středy. (Grepl-Karlík 1986, s.88, Mluvnice češtiny 2, s.229). Fakt, že myslím, tuším, doufám již nejsou oddělovány čárkami, svědčí o skutečnosti, že zcela ztratily původní větovou platnost.

Byly prezentovány pouze některé typy významových přechodů plnovýznamových slov (sloves) a slovních spojení k výrazům, které plní úlohu v komunikaci. Problematika významových změn jazykových

výrazů však zahrnuje další oblasti, mj. např. desémantizaci některých původně plnovýznamových sloves (srov. Filipec-Čermák 1985, s.180) - mít, dělat, nechat, dát, dostat, vzít ..., která vystupují v různých spojeních s komponenty neslovesnými (vzít roha, dát najevo, mít pítku na někoho ...), přičemž těžiště významu se přesouvá právě na komponent neslovesný. Taková spojení často podléhají frazeologizaci. Jiná spojení frazeologické povahy se mohou stát základem pro vznik příslovcí (jaksepatří, zbůhdarma - srov. Knappová 1974, s.15-20), sekundárních předložek (v souvislosti s, v oboru, v oblasti čeho ..., srov. Jelínek 1964, s.113-130) aj.

Z toho vyplývá, že uvedené významové změny probíhají v každodenní komunikaci v různých oblastech a jsou výrazem komunikačních potřeb.

Literatura:

- Daneš, F.: Hlavsa, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha 1987.
Filipec, J. - Čermák, F.: Česká lexikologie, Praha 1985.
Grepel, M.: Partikulizace v češtině. Jaz. Akt XXVI, 1989, s.95-100.
Grepel, M. - Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1986.
Jelínek, M.: Výrazy předložkové povahy v dnešní spisovné češtině. SPFFBU, A 12, 1964, s.117-130.
Knappová, M.: O vzniku příslovcí z frazeologických spojení. SaS 35, 1974, s.15-20.
Mluvnice češtiny 2. Praha 1986.
Mluvnice češtiny 3, Praha 1987.
Müllerová, O.: K syntaxi nepřipravených souvislých mluvených projevů. SaS 27, 1966, s.118-126.
Müllerová, O. - Nekvapil, J.: Pauzy v mluveném textu. SaS 47, 1986, s.105-113.
Porák, J.: Vědět - znát. In: Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby. Praha 1983, s.275-282.

(Předneseno v JS v Ústí nad Labem.)

Helena Pavlíčková

I. Vymezení a charakteristika pojmu "Gebrauchstexte"

V německé terminologii jsou věcné texty nazývány Gebrauchstexte (užitné texty), což vystihuje skutečnost, že vznikají s konkrétním vědomým cílem autora. K vytvoření textu může vést snaha přimět recipienta k určitému chování nebo jednání, případně ho od nějakého jednání odradit (tomu slouží zákazy a příkazy nejrůznějšího druhu, urgence, reklamace, reklamy, apod.), nebo informovat, přesvědčit, ale také např. navázat a udržovat kontakt, případně uvolnit emfatické napětí. Vedle své hlavní funkce má text obvykle ještě další funkce vedlejší.

Pojem Gebrauchstexte, který je v současné odborné literatuře z oblasti germanistické lingvistiky běžně používán, zahrnuje u většiny autorů nejen texty každodenní komunikace, ale i oblast textů odborných, tedy v podstatě veškeré texty neliterární.

Od textů literárních se věcné texty odlišují v první řadě vědomým záměrem autora, který dává každému konkrétnímu textu jeho funkci. Tento záměr musí být ve struktuře textu dostatečně zřetelně vyjádřen, aby ho recipient snadno pochopil a pokud možno akceptoval. Na rozdíl od textů literárních, které případně ještě po staletích pokusů o interpretaci skýtají stále nové a nové možnosti výkladu, musí být věcný text interpretovatelný snadno, rychle a beze zbytku. Vedle proklamovaného cíle, tedy hlavní funkce textu, může mít ovšem autor ještě další záměry, které mohou být i skryté, nebo dokonce úmyslně skrývané. V každém případě musí být i tyto funkce nějakým způsobem rozpoznatelné na základě struktury a širšího kontextu, jinak se prostě v průběhu recepce nemohou uplatnit.

Texty můžeme analyzovat a srovnávat v rovině funkční a v rovině strukturální. Strukturou textu rozumíme její vnější utváření, zejména morfosyntaktickou stavbu, volbu lexikálních jednotek, apod. Tyto faktory nám ozřejmují strukturu vnitřní, tematickou. Všimneme

si nejprve krátce roviny funkční, ilokutivní.

II. Funkce textu

Funkce textu je prvotní, pragmatické hledisko a nejvyšší kritérium diferenciaci druhů textů. Texty se tedy dělí do druhů v prvé řadě podle své funkce.

Ilokuci - záměr nějakého konkrétního textu - můžeme vystihnout vhodným označením, např. zpráva, slib, nabídka, stížnost, rozkaz, tvrzení, apod. Nejedná se zde o označení druhu textu, nýbrž typu komunikace. Ilokuci textu (tedy jeho funkci) poznáváme ve struktuře textu na základě jazykových prostředků, které nazýváme ilokutivní indikátory.

Vzhledem k tomu, že jazykové jednání vyplývá nejen z úmyslu jedince, ale také z vžitých konvencí, znamená to, že naše jazykové projevy probíhají podle zásad, které jsme si vytvořili již v průběhu našeho socializačního procesu. Existuje tedy společné vědomí obou partnerů v procesu komunikace o tom, za jakých podmínek a podle jakých zásad je možné určitých konkrétních jazykových prostředků užívat, a naopak které jazykové prostředky signalizují určitou ilokuci.

Jako ilokutivní indikátory počítáme v textu vedle explicitních performativních formulí typu "slibuji ti, že ..." nebo vedle samotné propozice textu, tedy jeho vlastního obsahu, především některé používané lexikální prostředky, zvláště slova, která vyjadřují modalitu věty (určitě, možná, dokonce), a rovněž morfosyntaktické prostředky, jako typ věty (rozkazovací, tázací, apod.) nebo informace zakódované v gramatické struktuře textu, například slovesný rod, způsob, a podobně.

Užití prvních dvou druhů ilokutivních indikátorů, tedy explicitních performativních formulí a propozice textu, je do značné míry nezávislé na charakteru použitého jazyka, i když jejich morfosyntaktická a lexikální struktura může ovšem být velmi odlišná. Naopak gramatické faktory jsou velmi úzce svázány s konkrétním jazykem, ve kterém byl text napsán. V textech českých a německých

zde při stejné ilokuci můžeme vystopovat celou řadu rozdílů. Tak je například instruktivní funkce českého textu vyjadřována pomocí slovesa v 1. osobě plurálu, v indikativu a v aktivu (příklad z kuchařského receptu: "Čekankové puky rozkrojíme, osmahneme ..."), v německém textu se používá převážně infinitivních vět (opět z receptu: "Die Kartoffeln schälen, hobeln ..."), případně pasíva (příklad z návodu k použití: "Der Schlüssel kann nur in senkrechter Stellung abgezogen werden"), případně aktivních forem s pasívním významem (podměty "man", "es"). Celkově lze říci, že proti častému užití finitních slovesných tvarů v češtině stojí infinitivní způsob vyjádření v němčině. V jednotlivých druzích textu jsou uvedené ilokutivní indikátory značně konvencionalizované a způsob indikace pak závisí především na druhu textu.

III. Struktura textu

Sama vnitřní tematická osnova textu je zřejmě determinována logikou propozice a druhem textu včetně konvencí, které v něm platí. Způsob, jakým se tematická struktura promítá do struktury jazykové, je ovšem typický pro každý konkrétní jazyk. V této souvislosti jde o nejrůznější prvky koherence a koheze textu, zejména o explicitní koherenci. Proti češtině má němčina poněkud jinou podobu identifikačních řetězců, tj. skupin slov, která se v konkrétním textu vztahují k jednomu tématu. Identifikační řetězce v německých textech obsahují mnohem více zájmen, to znamená člerů pouze odkazovacích. Souvisí to s nutností vyjádřit podmět alespoň zájmeny. Rovněž struktura nominálních frází se poněkud liší. Pro němčinu typickým prostředkem textové koheze je užívání určitého a neurčitého členu. Některé další znaky, například střídání hyponym a hyperonym v identifikačním řetězci, jsou pak v českých i německých textech shodné.

Nezávisle na textových aspektech jazykového projevu, jako je funkční indikace nebo prostředky koherence textu, má ovšem německý text řadu odlišností, vyplývajících ze samotného charakteru obou jazyků a z jejich současných vývojových tendencí. V němčině je například patrná silná tendence k nominálnímu vyjadřování, která

se projevuje tvořením dlouhých nominálních frází s atributy, vznik-
lými často ze slovesných tvarů (zde se používají participia, ge-
rundivum, apod.). Ačkoli genitivní objekt je v německé větě na ús-
tupu, přibývá genitivních atributů (např. "Die Anwendung des Ge-
räts ...") a nominalizace je dále umocňována tvořením kompozit a
užíváním funkčních sousloví (Funktionsverbgefüge) místo sloves.

I když jednotlivé projevy těchto tendencí nejsou ve svém výskytu
vázány přímo na určitý druh textu, jejich četnost je v některých
textech vyšší a v některých nižší. Spolu s ostatními znaky tedy
patří také k charakteristikám jednotlivých druhů textů. V této sou-
vislosti je možno připomenout např. vysoký stupeň nominalizace v
odborném stylu, přednostní užívání pasíva v úředním jazyce, a pod.

(Předneseno v JS v Ústí nad Labem.)

XX

Nové publikace

XX

Teorie interpretace v postmoderním kontextu

Díky nadaci založené americkým filantropem, bývalým profe-
sorem filozofie O.C.Tannerem se každoročně konají na vybraných
anglických a amerických univerzitách (Oxford, Cambridge, Har-
vard, Princeton, Stanford aj.) prestižní přednášky, k nimž jsou
zvány mimořádně výrazné vědecké osobnosti z celého světa. V Cla-
re Hall (Cambridge) byl pro tento čestný úkol v r.1990 vybrán
známý filozof, estetik, sémiotik (mimořádně zakladatel vůbec
první katedry sémiotiky - na univerzitě v Bologni), plodný pub-
licista a autor veleúspěšných románů **Umberto Eco**; proslovil zde
tři přednášky spojené tématem Interpretace a "přeinterpretování"
(overinterpretation), které proběhly za velkého zájmu publika.
Následující debata sestávala z připravených koreferátů dalších
tří vybraných osobností (R.Rorty, J.Culler, Ch.Brooke-Rose) i z
příspěvků nevyžádaných. Je příznačné, že tu s přednášejícím dis-
kutovali jak teoretici (filozofové, literární vědci), tak sami
autoři literárních textů (Ch.Brooke-Rose, ale i např. Malcolm
Bradbury a David Lodge); a je příznačné, že v dnešním akademickém
světě jsou tyto role často spojeny v jedné osobě (U.Eco sám je
toho nejlepším důkazem, podobně i D.Lodge - oba jsou mimořádně
aktivní v obou oblastech).

Z Ecových tří přednášek, tří koreferátů jeho partnerů a z
Ecovy odpovědi na ně vznikla nevelká knížka, na kterou tu chceme
upozornit - knížka, která není monografií ani sborníkem, ale
opravdu diskusí, polemikou, výměnou názorů (resp. jejím záznamem).
Nese název Interpretation and overinterpretation, vyd. Cambridge
University Press v r.1992, 152 s. Jde bezpochyby o stále velmi
nosné, pro celý kontext společenských věd integrující téma;
a bez významu pro celý charakter debaty není ani to, že všichni

autoři - přes rozdílnost svých intelektuálních orientací - bývají v různých perspektivách uváděni do souvislosti s postmodernismem (ve vědě i v literatuře): Eco hlavně pro své dílo *Beletristické*; R.Rorty pro svou pragmatickou filozofii (viz mj. *Consequences of Pragmatism, 1982; Contingency, Irony, and Solidarity, 1989*; některé jeho studie v poslední době vyšly i u nás a na Slovensku, např. v souboru *Za zrkadlom moderny*); J.Culler pro svou teoretickou reflexi přechodu od strukturalismu k poststrukturalismu a dekonstrukci (viz hlavně *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism, 1982*).

Celou publikaci uvádí představitel hostitelské univerzity Stefan Collini, který diskusi zasazuje do historického kontextu; naznačuje dlouhodobý vývoj názorů na interpretaci v evropském myšlení a soustřeďuje se zejména na zájem o problematiku interpretace v posledních desetiletích a na rozestup mezi autoritativními interpretacemi (nalézajícími hloubkové struktury, invarianty apod.) na jedné straně a interpretacemi zdůrazňujícími otevřenost textu a jeho významovou nestabilitu na straně druhé. Ostatně i sám Eco věnoval první ze svých přednášek výkladu filozoficko-historickému: ze dvou hlavních linií lidského myšlení ponechal stranou myšlení racionální (založené na časové linearitě a na jednosměrných kauzálních řetězcích) a soustředil se na myšlení, které vyznačuje hermetismus a gnosticismus. Tedy na svět snů, mystérií, alegorií, tajemství (a iniciace, zasvěcení); na svět mystiků, vizionářů, romantiků a existencialistů, stravovaných a neurotizovaných právě přesvědčením (či spíše tušením) o neurčitosti, neukončenosti, neuchopitelnosti, nestabilitě významu. Pro hermetiky vše zrcadlí něco jiného, poukazuje k něčemu jinému (ad infinitum), vše je podobno všemu a vše může být znkem všeho. Tato linie myšlení značně otřásla i moderní vědeckou racionalitou; Eco tu cituje autora (G.Duranda), podle něhož mezi moderní myslitele ovlivněné hermetismem patří např. Dilthey, Nietzsche, Husserl; také představitelé exaktních věd jako Einstein, Planck, Oppenheimer; rovněž strukturalisté jako Lévi-Strauss či Chomsky; a samozřejmě Foucault, Derrida, Barthes, Todorov, Deleuze ... Proto podle Eca právě tito (naposled jmenovaní) a další předsta-

vitelé poststrukturalistického myšlení trvají na naprosté, nekonečné otevřenosti textu umožňující jakékoliv interpretace; "všechno jde", text může říkat (znamenat) cokoliv a čtenáři nezbyvá než pochopit, že tajemstvím textu je vlastně jeho prázdnota.

Proti tomu U. Eco důrazně prosazuje názor, že možnosti interpretace určitého textu nejsou nekonečné a že lze omezit okruh přijatelných interpretací. (V tom ho všle podporovali i jeho kolegové spisovatelé - D.Lodge a M.Bradbury). Cílem samozřejmě není přiřadit textu "tu jedinou správnou" interpretaci; lze však vyloučit interpretace naprosto nepřijatelné - zejména vyložené "přeinterpretace", které připisují autorovi nejrůznější fantastické zdroje a vlivy, hledají v textu tajenky, krkolonné akrostichy a anagramy apod. Autor tu polemizuje hlavně s americkými dekonstrukcionisty inspirovanými J.Derridou (P. de Man, J.Hillis Miller) a s jejich představou nekonečné sémióze. Jak Eco uvádí, sám rovněž vyšel z této Peirceovy myšlenky směrem ke zdůraznění role čtenáře v interpretaci textu (srov. už např. *The Role of the Reader, 1979*); rozhodně však nesměřoval k takto radikálním teoriím interpretace (orientovaným na čtenáře), podle nichž text existuje pouze v reakcích na něj, jako "piknik, kam autor přináší slova a čtenář smysl". (Podobně i podle Rortyho interpret může "přitesat text do tvaru, který interpretovi poslouží ke splnění určitého cíle, k určitému účelu").

Pohled U.Eca na triádu intentio auctoris - intentio lectoris - intentio operis se tedy vyvíjel v určitých etapách. Nejdříve se zřejmě vyrovnal se záměrem autora - podle Eca je evidentní, že záměr autora je obvykle těžké, ne-li nemožné zjistit, a navíc je většinou pro interpretaci textu nepodstatný. Čtenář dílo neinterpretuje v intencích autora, ale samotného díla, textu; intence textu a záměr autora přitom zdaleka nemusí být v souladu. Ve srovnání s běžnou, neuměleckou komunikací tu není důležité ani svědectví žijícího autora o tom, "jak to myslel". Autor vnáší do textu lecos ze svého podvědomí, podvědomá bývá často i hra s jazykem; není odpovědný za účinek textu, nemůže vyloučit některé asociace a aluze, které jeho dílo navozuje. Text se vymyká z jeho kontroly, autorova práva v tomto smyslu přecházejí na text. Eco zajímavě uka-

zuje, jak sám jako autor reaguje na některé interpretace (resp. spíše "přeinterpretace") svých románů.

V období obecně ovládaném recepčními teoriemi se tedy Eco soustředil na záměr čtenáře, interpreta textu (viz k tomu i poměrně nedávnou stať *Intentio lectoris: the state of the art*, *Differe- rentia*, 2, 1988, s.147-168). Interpretace se účastní čtenář (se svým očekáváním; se svými jazykovými, textovými, kulturními, "encyklopedickými" znalostmi a zkušenostmi) a text (ne pouze jako lineární posloupnost znaků, ale opět se svým zázemím, kontexty jazykovými, literárními, kulturními aj.). O interpretaci tak rozhoduje celý komplex strategií, celá interakce mezi kompetencemi čtenáře a textu.

Přes záměr čtenáře se tak Eco dostává ke stále větší koncentraci na záměr díla. Jedině intence textu může být interpretačním kritériem, může určité interpretace vyloučit. Do jisté míry lze uznat, že text vytváří interpretaci a interpretace "vytváří" text (Eco připouští existenci hermeneutického kruhu); interpret však nemůže "vytvářet" text zcela libovolně, ale měl by odhadovat záměr díla a svůj odhad verifikovat tím, že je v souladu s vnitřní koherencí textového celku. Text je otevřený, existuje pluralita možných interpretací, často podložená hrou kontradikcí v textu; jsou tu však různé stupně přijatelnosti interpretace a limity, od nichž začínají interpretace nepřijatelné. Kritéria legitimacy interpretace, která jsou založena na vlastnostech a "záměrech" textu, přitom nelze stanovit formálně, teoreticky; zde autor spoléhá na "kulturní darwinismus", na to, že určité interpretace přežijí.

Ecovým nejvýraznějším oponentem je v této publikaci představitel moderní pragmatické filozofie Richard Rorty. (Připomeňme na okraj, že za svého nejvýraznějšího "spolupragmatika" označuje St. Fische, známého stylistika, teoretika textu a jeho interpretace.) Eco jako sémiotik (nikoli však jako autor Foucaultova kyvadla!) pro Rortyho představuje nepoučitelného strukturalistu, peircovského "triadomaniaka" (zde zřejmě naráží např. i na Ecovu ústřední triádu empirický - reálný - modelový autor/čtenář), zatíženého hledáním univerzálních struktur, hloubkových mechanismů, "kódu kódů". Podobné úsilí a naději, že lze zjistit, "o čem text opravdu je",

však Rorty nachází i u dekonstrukcionisty de Mana! Podle Rortyho nemá smysl hledat textové struktury a mechanismy; nelze odhalit, o čem text opravdu je či jaký opravdu je; a nelze počítat s jakoukoli objektivitou "záměru díla"; vždy jde jenom o něčí interpretaci řízenou nějakým účelem. Není možno rozlišit to, o čem mluvíme, a to, co o tom říkáme - oddělit objekt od popisu, jazyk od metajazyka, text od interpretace. Text vzniká interpretací (to přece i Eco do jisté míry připouští), pak však žádná "vnitřní koherence textu" nemůže být měřítkem přijatelnosti interpretace! Interpretace každého čtenáře je užitím textu k určitému vlastnímu účelu (nezáleží na tom, zda je interpretace adekvátní textu, ale na tom, zda je účinným nástrojem pro dosažení účelu). Nelze stavět interpretaci proti užití; důležité je, že užití některých textů, setkání s nimi může čtenáři pomoci změnit názor na sebe sama, změnit své cíle, priority, celý život.

Literární teoretik Jonathan Culler polemizuje především s R. Rortym a jeho pragmatickým, účelovým přístupem k textu; nelze text jen "užívat", musíme usilovat o systematické odhalování jeho struktury, jeho sémiotických mechanismů, strategií jeho působení, a tím kultivovat zázrak svého setkání s textem, o který se nemůžeme utilitaristicky připravovat. Problémy interpretace, s nimiž se utkává Eco a další, pragmatický monismus rozhodně nevyřeší. Culler opravuje Ecoův názor na dekonstrukcionisty (podle Eca jsou hlasateli extrémní otevřenosti textu a čtenářské libovůle: text znamená to, co čtenář chce). Souhlasí v tomto bodě spíše s Rortym: i dekonstrukcionisté jako P. de Man hledají v textu hloubkové struktury, snaží se poznat, jak text funguje; nekonečnost, neomezenost nekladou do oblasti významu (ten je kontextově vázán), ale do oblasti kontextu (interpretační kontexty nelze limitovat). Proti Ecovi pak Culler hájí "přeinterpretaci". Rozlišuje různé typy "overinterpretation": uznává, že některé jsou až paranoické, jiné jsou spíše "nedointerpretacemi" (z neznalosti). Podle něho i Eco jistě přizná, že zajímavé, podnětné, intelektuálně hodnotné jsou zejména "extrémní" interpretace, přinášející nové nápady, objevující v textu netušené aluze apod. - spíše než interpretace "mírné", přiměřené. "Přeinterpretace" usilují objevit v textu to, co v něm zdánlivě "není",

jeho tajemství; to však přece hledá i Eco ve svých dílech!

Spisovatelka a literární teoretička Christine Brooke-Rose (specialistka především na teorii narace) přistoupila k tématu jinak než její kolegové: vyjádřila přesvědčení, že současné prozaické texty (či aspoň určitá jejich skupina, tj. texty označované často jako postmoderní) vyžadují nové interpretační přístupy, a doložila to charakteristikou těchto textů. Sama je označuje jako palimpsestové historie (výraz palimpsest vnesl do současné teorie narace zřejmě G.Genette, a u postmoderních autorů se tento výraz objevuje v řadě různých kontextů). Jde totiž o texty polyfonické, o příběhy, v nichž se mísí reálné a nadreálné, historie i její reinterpretace, zaměňují se subjekty, jako vrstvy palimpsestu se prostupují a splývají alternativní verze, historické transpozice ... Jsou to texty, v jejichž systémech cross-reference se čtenář nezdědka těžko orientuje, tyto prózy od něho žádají aktivní, re-kreativní čtení. Ch. Brooke-Rose uvádí jako autory palimpsestových příběhů např. G.G. Márqueze, C.Fuentes, T.Pynchona, J.Bartha, M.Pavice, S.Rushdieho, U.Eca a M.Kunderu. Někteří z těchto autorů bývají zařazováni k "magickému realismu". Autorka ukazuje na příkladu posledních dvou, že "magičnost" nemusí být vždy dosahována např. halucinacemi postav, paranoickými představami apod.; magický efekt může vzniknout i vztahem imaginárního příběhu k historickému kontextu pomocí množství filozofických, teologických, literárních aj. aluzí. Romány, většinou velmi rozsáhlé, zahrnují množství speciálních informací a teoretických reflexí, představují zvláštní typ "vědecké fikce", jejich autoři napínají naše intelektuální i imaginativní horizonty do krajnosti. Jinou stránkou věci je, že literární vědci a kritici někdy nemají dostatečné pochopení pro tuto novou "věcnost"; tradičně hodnotí výše psychologický prožitek a jeho autentické vyjádření.

Knižka o interpretaci nás tedy seznamuje s debatou úctyhodných univerzitních profesorů, kteří spolu polemizují se šarmem a elegancí; činí si vzájemně komplimenty, ale zároveň se každý z nich pokouší převést druhého na svou víru, či vzbudit zdání, že už na jeho pozici vlastně je. Tak Rorty prohlašuje Eca skoro za přívržence pragmatismu, Culler Ecovi podkládá, že by jistě dal přednost "přeinterpretaci"; a Eco uzavírá svou odpověď a poděkování přesvědčením,

že jistě všichni smýšlejí jako on, jinak by mu nemohli předložit tolik pronikavých interpretací jeho vlastního díla! To vše nám však příliš nepomáhá, abychom se v celé značně nepřehledné situaci lépe orientovali. Co si tedy počít s interpretací literárního textu v poststrukturalistické a postmoderní době - zvláště v našem prostředí, tak silně formovaném estetickým a literárně-vědným strukturalismem? Jak je možné, že postmoderní romanopisec a jeden z tvůrců intertextového paradigmatu U. Eco se ve svých názorech na interpretaci v mnoha bodech blíží právě českému strukturalismu? A jak si vysvětlit, že pragmatik Rorty nás najednou přesvědčuje, že dekonstrukcionisté hledají v textu zakotvené struktury a mechanismy - zatímco Eco tvrdí (jak jsme se dosud spíše domnívali), že hlásají naprosto nekonečnou sémiózi a připouštějí jakoukoli "přeinterpretaci"? Nebo opravdu platí prvé spíše o de Manovi a druhé spíše o J.Derridovi? Netroufáme si to posoudit, a netroufáme si ani učinit nějaké závěry. Snad jen jeden "závěr": podaří-li se nám postmoderní text interpretovat s porozuměním, v souladu s jeho intencí, v postmoderním duchu, nebudeme asi v rozporu ani s Ecem, ani s teoretikou dekonstrukce, palimpsestu atd.; a navíc, jak doporučuje pragmatik Rorty, si textu - nebo s textem - "užijeme".

Jana Hoffmannová

Rotaetxe Amusátegi, Karmele: Sociolingüística, Síntesis, Madrid 1990

183 s.

"Sociolingüística" Karmele Rotaetxe Amusátegi vyšla v roce 1990 ve vydavatelství Síntesis (Madrid) jako sedmý svazek edice Textos de apoyo. Stejně jako ostatní díly této řady má být základním textem pro studenty filologických oborů, který seznamuje s centrálními pojmy i současnými tendencemi. Rozvádí proto téma spíše do šířky než do hloubky a popisná metoda výrazně převažuje nad detailní analýzou.

Rotaetxe definuje v úvodu vědní obor, jímž se hodlá zabývat. Další kapitoly věnuje celkem rovnoměrně hlavním problémovým okruhům, významným sociolingvistickým teoriím a popisu jazykové situace v několika konkrétních zemích. Potěšitelné je, že příklady čerpala nejen z angličtiny, ale i ze španělštiny, francouzštiny, italštiny a baskičtiny. Díky označení kapitol a jejich částí číselným kódem působí celek velmi přehledně. Grafické stránce lze snad vytknout časté pravopisné chyby, které působí velmi rušivě.

Informativní a shrnující charakter práce předznamenává, že nepůjde o převratné hypotézy. Výklad se obvykle opírá o teorii některého sociolingvisty (v naprosté většině ze západní Evropy nebo Spojených států; střední a východní Evropa je reprezentována pouze zmínkou o Pražském lingvistickém kroužku). Alternativní hypotézy, kritické názory, stejně jako pozice autorky jsou obvykle jen naznačeny. Některé části jsou obohaceny historickým vývojem pojmu, případně možným rozvinutím teorie jinými autory.

Rotaetxe patří k zastáncům "úzkého" pojetí sociolingvistiky: jejím předmětem je jazyk jako sociální instituce (v opozici k jazyku jako abstraktnímu systému je tento charakterizován především svou proměnlivostí - variantností) a konkrétněji pak odhalování sociálních faktorů působících na jazyk a řečové chování. Sociolingvista hledá paralely (kovariance) mezi strukturami a jevy společenskými na jedné straně a jazykovými na straně druhé, případně zkoumá příčinnou závislost změn v jednom či druhém směru.

Co se týče základních pojmů, termín jazykové variety v práci K.Rotaetxe je v podstatě přejat od W.A.Stewart ("A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism" 1968). Jazykové společenství je podle J.A.Fishmana chápáno jako skupina, která má společnou alespoň jednu varietu a sdílí postoje, normy a pravidla jejího užívání. Repertoár variet odráží repertoár rolí ve společenství (jejich klasifikace je spíše obecná, než podrobná a vyčerpávající). Ve srovnání např. s "Úvodem do sociolingvistiky" A.D.Švejčera a L.B.Nikolského (Moskva 1978, Praha 1983) se tak značně zjednodušuje komplikovaná terminologie (není zcela zřejmé, zda vědomě nebo proto, že práce lingvistů bývalého Sovětského svazu nejsou autorce známy).

Velký důraz je kladen na problematiku bilingvismu a diglosie. Bilingvismus je vymezen jako schopnost komunikovat v jiných jazycích bez omezení, zatímco diglosie označuje situaci, v níž jsou si mluvčí vědomi rozdílné hodnotové hierarchizace užívaných jazykových systémů nebo podsystémů. Zajímavým faktem se jeví v této souvislosti působení autorky v Baskicku, na jehož jazykové situaci ilustruje mnohá schemata.

V kapitole věnované vztahu jazyka, myšlení a způsobu organizace společnosti jsou shrnuty teorie "jazykové relativity", tj. teorie Herdera, Humboldta a Whorf-Sapirova hypotéza, které jsou odmítnuty s poukazem na jejich nedůslednost neuvažující o možnosti překladu či znalosti vícera jazyků. Nepovšimnuty zůstávají názory lingvistů pracujících na základě tezí marxismu. Velký důraz je naopak kladen na souvislost lexikální struktury a společenské organizace (výpůjčky z angličtiny dnes patří ve španělsky mluvících zemích k tématům velmi ožehavým). Aktuální problémy řeší Rotaetxe i v části věnované jazykům v kontaktu, kde se snaží bez emocí, objektivně hodnotit interferenci jazyků, kalky, konvergenci jazyků a střídání kódů.

Kromě studií W.Labova je jasně popsána a analyzována i Bernsteinova teorie jazykového deficitu, kterou autorka bez výhrad přejímá. Z podnětů, které dal lingvistice Dell Hymes, vybírá Rotaetxe srovnání kompetence komunikační a gramatické. Zajímavé jsou informace o studii H.Lópeze Moralese týkající se španělštiny na Portoriku (stručnost textu však neumožňuje vytvořit si ucelenější představu o pravděpodobnostních modelech uplatněných v jeho práci).

Osobním přínosem autorky je vytyčení tří znaků nové jazykové teorie:

- a) měla by spojovat deskriptivní a komparativní přístup k jazyku;
- b) měla by brát v úvahu kontext nejen jazykový, ale i společenský;
- c) vzhledem k tomu, že sociální faktory ovlivňují prvky lexikální i gramatické, neměla by je analýza oddělovat tak striktně, jak dosud činí.

V závěrečné části autorka přejímá Haugenovo pojetí jazykového plánování jako jakéhokoli vědomého zásahu do jazyka a rozlišuje dále podle Klosse dva typy těchto zásahů: "corpus planning" a "status

planning". Tím se rozšiřuje i význam termínu jazyková politika. Pozornost je věnována zejména jazykové situaci v Quebecu, bývalé Jugoslávii, Španělsku, jakož i postavení španělsky mluvících obyvatel v různých částech amerického kontinentu.

Cenným zdrojem informací je bibliografie: její značnou část tvoří novější díla španělských, baskických, katalánských a quebeckých odborníků; je nicméně překvapující, že se autorka zmiňuje pouze o dvou pracích latinsko-amerických autorů.

Celkově lze říci, že "Sociolingüística" poskytuje zájemcům o tento obor seriózní základ pro další studium, nicméně (vzhledem k mnoha zjednodušením) jde opravdu pouze o základ, který je nezbytně nutné prohloubit.

Daniela Lovászová

Wolf Oschlies: "Wir sind das Volk". Zur Rolle der Sprache bei den Revolutionen in der DDR, Tschechoslowakei, Rumänien und Bulgarien.
Böhlau Verlag: Köln, Wien, 1990. 82 s.

Autor publikace zareagoval pohotově na politické změny ve východní Evropě a už v roce 1990 vydal svoji práci, v níž se snaží v nejhrubších rysech postihnout jazykové změny, jež byly vyvolány politickými změnami v NDR, Československu, Rumunsku a Bulharsku. Zvolil nenáročnou populární formu, která může být ovšem velmi přitažlivá pro široký okruh čtenářů, kteří by po odbornější publikaci nikdy nesáhli. Spíše novinářský a silně aktualizovaný charakter studie je zvýrazněn karikaturami z "dobového" tisku, které tím, jak reagovaly vtípem na prudce se proměňující společnost, jsou vynikajícím dokumentem mnoha jevů v knize popisovaných.

Svazek je útlý, 82 stran, na počátku jsou v krátkém shrnutí zmíněny všechny problémy, jimiž se autor ve své práci zabýval. Následuje úvod, v němž autor konstatuje, že průběh revolucí ve čtyřech zemích nemá nic společného (?) s normálním revolučním patosem, jak jej známe z evropských zemí, s oním patosem, který se může po

několika letech či desetiletích jevit tak směšný. Důkaz toho vidí i v tom, jak revoluce samy sebe pojmenovaly. Sametová či něžná revoluce v Československu, revoluce dětí a teenagerů v Rumunsku (revolutia copiilor/tinerilor) a ještě střízlivější obrat nebo změna v NDR (Wende) a v Bulharsku (promjana). Ve čtyřech revolucích, které kromě lidí osvobodily také řeč, vidí jeden proces, jenž byl povolán v život kromě jiného Gorbačovovým slovem glasnost.

Vlastní těžiště knihy je ve druhé až páté kapitole, každá z nich je dále rozčleněna do dvou až čtyř podkapitolek.

Ve druhé kapitole "Auf dem (Rück)weg zur einfachen Sprache" si všímá okruhu problémů, s nimiž je každá revoluční politická změna spojena. Na počátku je úlevné vydechnutí a osvobození jazyka, další fází je přejímání nových slov ze Západu, do té doby neznámých nebo tabuizovaných (pluralismus, konsenzus). Pak přichází čištění slovníku od ideologicky nadekretovaných výrazů, přejmenování ulic, náměstí a měst.

Třetí kapitola "Abrüstung der 'Wörter in Uniform'" je věnována demilitarizaci jazyka, opouštění slov jako je boj, fronta, nepřítel a likvidace nebo spojení ještě + komparativ (ještě krásnější, ještě šťastnější, ještě spravedlivější) či jiných zvláštností byrokratického jazyka nedávné doby, jako je třeba arbitrární nakládání s osobními zájmeny my a já.

Kapitola čtvrtá "Sprache - ein 'einigendes Band'" je věnována řeči jako jednotícímu faktoru působícímu přes státní hranice (německo-německá situace před rokem 1989, rumunština a požadavky spojené s jazykem a písmem v politickém emancipačním úsilí Moldavanů) nebo naopak problémům, které vznikají v jednom státě, kde část obyvatelstva mluvící jiným jazykem požaduje určitá kulturní práva (situace Makedonců v Bulharsku, kde se situace ve vzepjatých revolučních situacích zkomplikovala a krize se prohloubila).

Pátá kapitola "Ausblicke in die Zukunft" je věnovaná zamyšlení nad tím, zda se vypuštěním některých slov a uvedením jiných slov do slovníku naruší řečové stereotypy a klišé minulé doby a zda je to dostatečný impuls k překonání myšlenkových stereotypů, které často s řečovými stereotypy bezprostředně souvisely.

Knihy je ukončena krátkým shrnutím a otázkou, zda se uchová

něco z instinktivně konspirativního způsobu komunikace, který se vyznačoval vysokou citlivostí k slovu jako takovému a byl, podle autora, dobrou profylaxí proti každé demagogii. Na závěr je připomenut poznámkový aparát v zásadě obsahující jen seznam článků z německého, československého, rumunského a bulharského tisku, z nichž je v textu citováno. Citace jsou tak hojné, že zabírají téměř třetinu celé brožury. Autor za sebe často nechává nějakou myšlenku či postřeh vyslovit někoho jiného, když se mu zdá, že postižení problému bude trefnější. Z československých autorů cituje Jana Plachetku z Mladé fronty, Jitku Spáčilovou a Annu Vejvodovou z Lidových novin, Ondřeje Hausenblase v Literárních novinách a esej Václava Havla Slovo o slovu.

Přednost publikace vidím v tom, že velmi rychle zareagovala na určité jevy a pokusila se o zobecnění nejen na základě německé zkušenosti, ale i s použitím materiálů ze sousedních společností a jazyků. Nedostatků bych spatřovala v nahodilém a nesystematickém výběru materiálů, v nepropracované metodě a v poměrně malém myšlenkovém přínosu autora, který téměř jakoukoliv zajímavější myšlenku uvedl prostřednictvím citátu. Výsledkem je určitá povrchnost a neschopnost vidět některé skutečnosti jako historicky podmíněné jevy obecnější povahy.

Anna Šabatová

Bibliografie hispanistické a obecné jazykovědy (1964-1990)

Pod názvem Esbozo de bibliografía de la lengua española y lingüística general (1964-1990) /Nástin bibliografie týkající se španělského jazyka a obecné jazykovědy/ zpracovali autoři Valerio Báez San José (Univ. Carlos III. Madrid), Miguel Casas Gomez (Univ. v Cádizu) a Inmaculada Penadés (Univ. v Alcalá de Henares) přehled bibliografie v dané oblasti. Vycházeli z materiálů publikovaných v 18 jazycích (včetně češtiny) a jejich dílo zahrnuje více než 70 000 položek, pracovní rozdělených do sedmi svazků. Celý projekt vznikl na Univerzitě v Cádizu, která vlastní rovněž autorská práva.

Autoři počítají s publikací na CD-Rom (dalším spolupracovníkem byl ing. Juan Luis Romero), o vydání v knižní podobě projevil zájem prestižní španělské nakladatelství Gredos.

První svazek tohoto rozsáhlého díla zahrnuje pouze soupis pramenů, z nichž autoři vycházeli (vydavatelé, sborníky, kongresová akta, časopisy). Další svazky jsou uspořádány tematicky: dějiny lingvistiky; základní lingvistické a metodologické pojmy: lingvistické disciplíny a lingvistika ve vztahu k ostatním vědám; "languová" lingvistika (synchronní i diachronní) a jazykové roviny; textová lingvistika v nejširším slova smyslu; dějiny španělského jazyka a varianty španělštiny. Důsledně tematický přístup k dané problematice se odráží i v uspořádání každého svazku. Nejde o bibliografii autorskou, a proto táž práce může být uvedena tolikrát, do kolika tematických okruhů zasahuje. Znamená to, že autoři bibliografie měli možnost se se všemi uváděnými položkami seznámit minimálně prostřednictvím resumé (vycházeli z fondů knihoven v Madridu, Tübingenu, Heidelbergu a Berlíně). Počet odkazů na jednotlivé práce se pak také stává určitým měřítkem přínosu příslušného autora pro rozvoj různých lingvistických disciplín. O šíři záběru bibliografie svědčí mimo jiné skutečnost, že práce, které se v daném období v té či oné míře dotýkaly Pražské lingvistické školy, k níž se ostatně prof. Báez jako vedoucí autorského kolektivu hlásí, odpovídají v samostatném oddíle bibliografie i 200 položkám, nepočítaje v to odkazy v dalších tematických okruzích.

Bez zajímavosti není ani široké spektrum českých lingvistů, kteří jsou v bibliografii uvedeni. Vzhledem k zaměření bibliografie se jako samozřejmé jeví zastoupení hispanistů (J. Dubský, B. Zavadil, S. Hamplová, O. Tichý a autorka tohoto článku z FF UK v Praze; J. Černý, D. Knittlová z FF UP v Olomouci; L. Bartoš, E. Spitzová, R. Ostrá z FF MU Brno), případně romanistů (J. Šabršula, J. Chmelová-Svobodová, V. Uhlíř - FF UK v Praze), nicméně rejstřík odkazů je daleko pestřejší. Nejde jen o vysoký počet položek věnovaných pracím F. Daneše (více než dvacet), příp. F. Sgalla, ale opakovaně jsou citovány také např. M. Romportl, J. Firbas, O. Leška, J. Kořenský, L. Nebeský, E. Hajičová, L. Uhlířová, B. Palek a další (celkem jde o více než 60 osobností všech generací).

Závěrem je možné konstatovat, že uvedená bibliografie představuje nejen cenný studijní materiál, ale je pro nás také ukázkou recepce českého lingvistického myšlení posledních desetiletí v tak odlehle a širší veřejnosti často neznámé oblasti, kterou představuje jazykovědná hispanistika.

Jana Králová-Kullová

XX

Diskuse a rozhovory

XX

Konec ideologií anebo jejich definitivní podoba?

Miloš Havelka

Žijeme v době, charakterizované zvláštní potřebou, která v dřívějších údobích nebyla ani tak zřetelná ani tak silná, a která by se jindy asi nemohla zdát ani zajímavou, ani produktivní. Mám na mysli potřebu masové kulturní a civilizační sebeidentifikace, jíž jde vstříc značná část tzv. postmodernistické diskuse. A po zkušenostech poslední doby se zdá, že by se v této souvislosti měla připomínat také rostoucí potřeba sebeurčení nacionalistických.

Ve XX. století se až příliš často hovořilo o "krizi moderní doby" a myslel se tím většinou rozpad pevně zakotveného, metafyzického řádu a později i nemožnost universalisace různých politických, sociálních, zejména kulturních systémů. Dynamika změn a nejistota pokroku se zdály tuto situaci potvrzovat. V řadě případů pak nejsou postmodernistické diagnózy přítomnosti ničím jiným než pokračováním tohoto pohledu na ztracený řád. Proměnilo se ovšem hodnocení a kulturní kritika se stala přitakáním. Už jenom z tohoto hlediska máme v případě postmoderny co činit se záležitostmi přece jen nejednoznačnou.

Možnost tradičního filosoficky systematického přístupu se proti těmto různým náladám pokusila bránit na podzim roku 1992 švýcarská filosofka Karen Gloyová v přednášce na vídeňském zasedání Mezinárodní filosofické společnosti pro systematickou filosofii.

Její argumentace se zaměřila zejména mimo jiné proti postmodernistickému relativismu, nesenému přesvědčením substanciální plurality individuí. Tresť jejích úvah je asi takováto: "... přijetí radikální plurality bez příslušné jednoty a zprostředkování vylučuje nejen poznání mnohosti jako takové, ale i poznání jednotlivého v jeho jednotlivosti. Totální redukce na diferentní jed-

notlivost činí nemožným srovnání a intersubjektivní komunikaci, ale tím i identifikaci, ke které dochází jen odlišením jednoho od jiného. Pochopení sebe sama, nějaké společnosti, nějakého určitého uměleckého směru, určité vědecké formy, nějakého životního rozhodnutí atd. se vytváří jen v rozdílu k tomu, co je jiné, a tedy ve srovnání a vztahu. Identita jako vztahení na sebe sama je relační pojem, který se etabluje jen na základě vztahu k jinému a jeho negací. Odvrácenou stranou radikálního pluralistického východiska je tak vlastně totální ignorace jiného, nepochopení pro jiné v jeho jinakosti, což je právě opakem toho, co by postmoderna chtěla proklamovat." Jiný pohled, totiž sociologie postmoderny, zejména sociologická analýza její nejpůvodnější podoby, v níž se ztrácí nejen všechny diference (právě ty přece jako jediné zprostředkují poznání), a která nakonec vlastně není schopná artikulovat a komunikovat ani své vlastní principy (jak se právě Gloyová pokusila ukázat), by pak pravděpodobně přesvědčivěji doložila tušení, že zejména v tzv. postkomunistických zemích orientace na postmodernistickou principiální nezávaznost a pluralitu mínění z velké části souvisela a souvisí s instrumentalizovanou potřebou duchovní proměny a jejího uznání, a to jak u jedinců, tak u skupin, a to spíše a rozhodněji, než že by souvisela s nějakou niternou potřebou svobody a tvořivosti. A zároveň, jakkoli se to může zdát paradoxní anebo naopak potvrdovat jeho pluralistickou bytnost, postmodernismus, který se až dosud jevil jako záležitost bytostně antiideologická, začal v našem transformačním procesu sloužit jako osvícenská populární filosofie krajního liberalismu. Anebo dokonce přímo jako jeho nová ideologie, což dokládají stati a články Václava Bělohradského zejména v Mladé frontě Dnes i v Lidových novinách. Bělohradského hlavním tématem se stala vševládnost a produktivita tržního mechanismu, které jsou údajně nejen principem ekonomického rozvoje a úspěchu, ale i zárukou plurality a tolerance nové společnosti.

Na první pohled se zde jedná o věc jakoby přirozenou. Revoluční změny, k níž na konci tohoto tisíciletí dochází a jichž jsme současníky nejen ve sféře politiky, společnosti, kultury (a pravděpodobně i civilisace vůbec), a zejména změny na rovině duchovní a v paradigmatu vědy, se zdají vysvětlovat jak individuální i kolektivní

potřebu adaptace, tak hledání dostatečně širokého pontonu pro přechod co největšího počtu na nový břeh. V situaci nejistoty se však původní strukturální tolerance a respekt k jinému často proměňují v pouhou nekonzistentnost, vydávanou za postmodernistickou pluralitu a relativismus. Jak se tato nekonzistentnost může stát strukturotvornou, dá se opět doložit případem Bělohradského ideologizace postmoderní argumentace poukazy na liberalistickou vládu trhu. Nejde jen o to, že ta vznikla už dávno před jakoukoli postmodernistickou úvahou. Spíše je např. nutné se ptát, zda a jak je v situaci absolutní rovnoprávnosti "různých režimů řeči", plurality "jazykových her" a nerozhodnutelnosti hodnot možné zároveň hlásat, být implicitně, existenci a dokonce nevyhnutelnost základních pravidel (trhu), nerelativizovat globalizující a unitarizující jednotu světové ekonomiky, když by se, z jeho vlastního principu, vlastně mělo jednat o nepřipustitelnou nadvládu jen jednoho "režimu řeči" (zvláštních pravidel jen jedné jazykové hry)?! Postmodernistický rozklad politického platonismu, starých iluzí o "státu filosofů" a vůbec všech utopických konstrukcí rozumu, které Bělohradský tak sympaticky proklamuje, se mu za zády stává lešením pro stavbu nové universality, když už se zdráháme použít politicky zprofanovaný Hegelův pojem "totalita". Zde má ovšem Bělohradského úsilí blíže k (mimořádně velice hegelovským) tezím o "konci dějin" amerického teoretika politiky Francise Fukuyamy, než k Foucaultovi, Lyotardovi, Derridovi a případně Wittgensteinovi. Vždyť to byl právě Fukuyama, kdo v situaci borcení komunismu zformuloval novou universalizující vizi dějin: Hospodářství blahobytu v kombinaci s liberálně demokratickým parlamentarismem se Fukuyamovi zdá být jediným a vším, co ještě může existovat, a to jak ve smyslu empirickém, tak normativním. Po konci "reálně existujícího socialismu" už nebudou, a podle Fukuyamy ani nemohou následovat žádné nové modely společnosti a dokonce ani její utopie. Blahobyť, demokracie a tržní ekonomika vyřeší vše, a co zůstane, bude pouhé nepodstatné "kutilství na detailech" a "opravy maličkostí". Ale cožpak se zde nejedná o prosazování "nové nutnosti" a řádu, jejichž universalizující energie a unitarizující tendence musí nutně rozkládat postmodernistické partikularizující a individualizující

postoje, marginalizovat pluralitu a dokonce socializovat již do-
saženou svobodu?!? Mohou se tímto směrem ubírat úvahy o počátku
konce postmoderní doby, anebo se jedná o pouhé nejasnosti v poj-
mu, který nebyl nikdy myšlen tak absolutně, jak je přijímán částí
publika u nás? Pravděpodobnější se zatím zdá to druhé, přinejmenším
s ohledem na dva pojmy postmoderny, které se - většinou dost ne-
rozlišeně - diskutují. Ten první, v zásadě kulturně kritický, je
méně určitý. Jedná se v něm spíše o pojmenování nálady či "ducha
doby" než o nějaký analytický pojem. Má kompenzační charakter a
vznikl jako reakce: jednak jako reakce na utopickou sociální a kul-
turní revolučnost 60. let, nesenou tzv. "novou levicí", a vůbec na
dlouhodobé avantgardistické zjednodušování života, světa a umění,
končící mnohdy v nesrozumitelnosti. A dále jako reakce na nadvládu
odlišitěného konstruktivismu a funkcionalismu v umění a architektu-
ře, které, zejména od počátku 70. let, začaly degenerovat do nové
masovosti. Ideje svobody a tvořivosti se v těchto reakcích spojily
s (avantgardou posmívaným) historismem a s jeho individuální kauza-
litou. Respekt k historismu a organické individualitě pak vedl ne-
jen k uznání samoučelné formy, citátu, opakování a dokonce i k or-
namentu, ale také k jakési kolážovosti a pastišovosti současného
umění vůbec.

Zajímavější a důležitější se zdá onen druhý pojem postmoderny,
formulovaný jako její "úděl". Vypracoval ho Francois Lyotard ve
své expertize o problémech plánování vědy a univerzitního provozu
v podmínkách nových informačních technologií. Svou expertizu Lyo-
tard později přepracoval do slavné stejnojmenné brožury, jejíž prob-
lémy začaly jako ono příslovečné strašidlo obcházet svět a nabalo-
vat na sebe stoupence. V "Údělu postmoderny" se Lyotardovi nejed-
nalo v první řadě o pluralitu nebo dokonce o absolutní svévolnost
argumentace či nezávaznost hodnot, ale jen o analýzu povahy sou-
časného vědění a vědy ve vysoce rozvinutých společnostech Západu
(dříve se, od knihy Daniela Bella, hovořilo o společnostech post -
industriálních). Lyotard zde odlišil tradiční, tzv. "narativní vědění"
o tom, co je správné, které je předáváno vyprávěním. Má podle
něj charakter mýtu, to znamená není pro ně důležité rozlišení kom-
petence mluvčího a posluchače, ale ani kompetence toho, o kom se

vyprávělo. Naproti tomu "vědění z vědy", vědění vytvářené vědou,
nezaujatý popis a analýza objektů a situací, je podle něj charakte-
ristické jednoznačností kompetence, koncentrované k subjektu výko-
nu (k "mluvčímu"). Svým zapuštěním do vývoje poznání (vědění v na-
ší době už zdaleka není tolik empirické, jako dříve, spíše má cha-
rakter posloupnosti falzifikovatelných teorií, v nichž předchozí
vědění iniciuje a produkuje vědění následné), vyžaduje vědecká
kompetence přinejmenším znalost předchozího vědění a sama není chrá-
něna před vyvrácením. Zatímco v narativním vědění nehraje čas vlast-
ně žádnou roli, existuje mimo čas (což může např. doložit naše po-
těšení z četby antických mýtů), je ve "vědění z vědy" časový kon-
text rozhodující.

Tato Lyotardova rozlišení pak mají umožnit řešení pro součas-
nost důležité otázky, totiž, jak je možné naše vědění legitimovat.
"Vědění vědy" bylo až dosud paradoxně legitimováno způsobem, který
neměl charakter vědecký, ale v zásadě mýtický: od XIX. století vlád-
ly vědě dvě shrnující "metanarace" (velkovyprávění), které mají
formu filosofie dějin a které vědě dodatečně dodávaly její oprávnění,
a které dnes nemohou zdůvodnit její další financování (právě to,
otázka "persuase" decizní sféry o potřebě dalšího financování vědy
v situaci rostoucích nákladů i ekologických kritik tzv. důsledků
vědy atd., to byl hlavní motiv Lyotardovy expertizy). Podle Lyotar-
da jedná se jednak o legitimační metanaraci "emancipační" (která
má svůj původ v osvícenství a jeho iluzích, že vědění a rozum slou-
ží všeobecnému osvobození), a dále c metanaraci "spekulativní",
která nemá konkrétní subjekt, jejímž nositelem je "Systém" (věda
sama, společnost, civilisace) a jejímž cílem je absolutno dějin,
sekularizované konečné "vykoupení". Lyotard pak prokazuje nemožnost
existence těchto - i všech ostatních - legitimizačních metanarací
a z jiné strany se tak přibližuje tomu, čemu se ve "filosofii vědy"
říká "Popperovská revoluce".

Popper analyticky, z povahy pokroku poznání, tj. z procesu
dosahování nových poznatků odvodil základní sociologickopolitolo-
gické předpoklady rozvoje vědy a postupu poznání. Situace moderní
vědy je podle něho taková, že pojem "svobody" (tj. zejména společ-
enské podmínky poznávání), jehož prvním i posledním principem je

možnost diskuse o jednotlivých poznacích a zásadní fasifikovatelnost všech teorií a hypotéz, se stal pro vědu důležitějším než pojem "pravdy". Důsledky jsou jasné: pravdy se nelze dovolat, každá mimovědecká argumentace, každý pokus odvolávat se na charakter či obsah vědeckého poznávání ztrácí svou závaznost.

To znamená, že každá ideologie, každé pojetí světa, každá víra a každé přesvědčení přestávají být diskutovatelné argumentativně a proměňují se ve věc čistě osobní a soukromou. A proto jsou všechno jen "názory", a všechny názory jsou stejně platné. Totéž se pak týká i hodnot, orientací a zájmů, které byly v těchto světonázorech zakotveny, a vlastně i všech kulturních institucí, které byly těmito hodnotami, zájmy a orientacemi spoluvytvářeny. Subjektivní přesvědčení a práva individua na názor, bez ohledu na jeho obsah, se v této situaci stávají vším.

Jakkoli zajímavé a přesvědčivé se Lyotardovy postoje mohou zdát, narazily záhy, už po svých prvních formulacích, na kritiku, která ale nebyla většinou čtena tak pozorně, jako další možné extrapolace Lyotardových analýz. V obou svých základních typech se přitom tato kritika orientovala spíše na filosofické (wittgensteinovské) základy jeho úvah o vzájemné nepřevoditelnosti různých diskurzů, než na případnou přítomnost produktivní popperovské komponenty, tj. na analýzu pokroku vědění. S argumenty pokračování osvícenství a emancipace tuto kritiku vedl jednak frankfurtský sociální filosof Jürgen Habermas, a vedle něj, mnohem obsírněji a zásadněji, také americký filosof Richard Rorty, který rozváděl argumenty pragmatického myšlení, odvíjejícího se od Johna Deweyho. Rorty do filosofie XX. století vstoupil svou slavnou edicí starších textů jiných autorů, opatřenou obsáhlou analytickou předmluvou (z roku 1968), naepsanou "The Linguistic Turn". Název se brzy stal filosofickým idiomem, označujícím údajně fatální přechod od "filosofie vědomí" k "filosofii jazyka". Rorty především zpochybnil Lyotardovu tezi, že existují výlučně inkomensurabilní, nepřevoditelné a nepřeložitelné diskurzy, což bylo u Lyotarda dokazováno jen poukazem na neexistenci jakékoli univerzální struktury, která by něco takového umožňovala. Podle Rortyho je třeba naproti tomu postavit tvrzení, že neexistuje universální jazyk, do kterého by

byla okamžitě přeložitelná jakákoli nová teorie, jakýkoli jazyk poezie či každá vrozená struktura, a vedle toho tvrzení, že existují jazyky, které nejsou naučitelné. Zatímco argumentace první teze je známá, třeba od Wittgensteina a H.Kuhna, teze druhá je podle Rortyho falešná. Její nepravda ovšem zároveň představuje zásadní šanci. Pluralita jazyků neznámá absolutní pluralitu světa nebo dokonce jeho jen částečnou srozumitelnost, podle Rortyho je pouze výzvou pro naše myšlení a jednání. K tomu, aby člověk rozuměl něčemu jinému, nepotřebuje ani tolik nějaký "metajazyk" nebo nějakou lingvistickou "metatechniku", jako spíše jen ochotu se učit, kumulovat a kombinovat vědění a být vnímavým pro nové situace. A to pro Rortyho znamená návrat starých ctností vědy: vědychtivosti, tolerance, trpělivosti a tvrdé práce. Na řadu problémů a jednostranností postmodernismu obou verzí poukazuje také stále častěji a stále systematictější ve světové komunitě sociologů velice vlivný a uznávaný anglický teoretik Anthony Giddens. Ten už dnes zcela odmítá pojem "postmoderna", mluví o "pozdní" moderně či o "vrcholící" moderně a upozorňuje na přežívání, ba dokonce na současnou radikalizaci modernisticky neuzavřených principů "novosti" a "inovace". Procesy, které se z těchto principů odvíjejí, pak nazývá procesy "reflexivní modernizace" a za jejich rozhodující rys považuje specificky modernistické úsilí o "institucionalizaci reflexe", potřebu neustálé obnovy sociální stabilizace výsledků našeho uvažování v nejrůznějších oblastech, uvažování o estetice, morálce, politice či vědě.

Institucionalizaci reflexe však u Giddense nemůžeme chápat jako princip dosahování vždy nové rovnováhy systému, důraz je zde položen na procesualnost, permanentnost a otevřenost. Nakonec se zde nejedná o nic jiného než o známý fakt, že v podmínkách modernity každá informace může převrátit sociální život, že informace "rekonstruuje sociální arénu". Nejde jen o fenomén moci a organizovanou fixaci společenského vztahu - jak se domníval Foucault a po něm i další postmodernisté, ale spíše o "erratický a turbulentní charakter moderních institucí". Jako komplementární k institucionalizaci reflexe je pak třeba podle Giddense vidět dvojí tendenci: jednak procesy "vykořeňování" (tj. "disembedding") toho, co

předtím ve společnosti dlouhodobě a přirozeně sedimentovalo v tradici a národní kultuře, ale i toho, co se institucionalizovalo poměrně nedávno, a co samo už bylo produktem tohoto v zásadě modernistického, zdá se, že stejně jako následné "institucionalizace" nikdy neuzavřeného a neukončeného procesu "vykořeňování". Stabilita a nestabilita jsou stejně důležité, jsou živlem dějinného pohybu (což je myšlenka novověká a "modernistická"), ten sám se však odehrává bez konečného cíle, jen v nutných pohybech "vykořeňování" a "institucionalizace reflexe", a je nesen pouze historickým člověkem.

Kulturní důsledky těchto tendencí se pak zdají jednoznačné. Pozice pozorovatele a horizont změn jakoby splynuly ve změnách samotných. Ty ovšem nemusí nutně produkovat pluralismus a relativitu. Furie novosti sice zvolna, na první pohled podobně jako v postmodernismu, přebudovává politicky i kulturně stabilizující ideologie a politické doktríny směrem na pouhou soutěž různých postojů a idejí, které nejsou - a ze zásady ani nemohou být - nijak hierarchizovány, a myšlenka permanentnosti nahrazuje koncepty pokroku a vývoje, které svou teleologií až dosud dovolovaly od sebe rozlišovat hodnoty "nového". To se může zdát právě tak epochální, jako se předtím zdála postmoderna sama. Ta nyní vyjadřuje jen jeden pól paradoxu přítomnosti: Na jedné straně totiž podle Giddense "máme před očima obraz fragmentace, neutralizace a ochromování kritiky, - ztrátu nejen těch historických modelů, které se vyplatily, nýbrž ztrátu jakéhokoliv významu, který by měl mít naléhavost a závaznost. A na druhé straně všude pozorujeme narůstající vynořování individuální a kolektivní angažovanosti, dramatické prosazování cílevědomého jednání v dějinách. Všude, včetně hospodářsky méně vyvinutých společností, je zpochybňována tradice a je nahrazována aktivnějším, skeptičtějším zacházením s danostmi, které předtím platily za samozřejmé" (A.Giddens, Kritische Theorie der Spätmoderne, přednáška pro IWM Wien, Wien, 1994, str.13-14). Je-li tomu tak, jak učí Giddens, naše přítomná postmoderna už není ničím jiným než ideologií, totiž zvláštním způsobem institucionalizace určitých reflexí o proměnách vědy, vědění a kultury, které začínají být zvolna "vykořeňovány" reflexí a sebereflexí novou. Ta se zatím zdá být sice více tradiční a méně revoluční, zato hlouběji argumentovaná.

XX

Kronika

XX

Jubileum předního českého lingvisty

V době vrcholícího jara (12.června 1994) se dožil sedmdesáti let významný představitel české a slovanské jazykovědy dr.Igor Němec,DrSc. V tomto příspěvku navazujeme na stať publikovanou v Listech filologických 107, 48n. u příležitosti Němcových šedesátin.

Igor Němec především pokračuje v práci na Staročeském slovníku jako vedoucí autorského kolektivu a dnes už také jako hlavní redaktor celého díla. V době politické nesvobody byl od vědecké práce, v níž si získal mimořádné zásluhy, distancován, byl vyřazen z vědeckých pracovníků, po jistou dobu pracoval pouze na smlouvu o dílo. Vedle Staročeského slovníku věnuje I.Němec své síly také Historickému slovníku slovenského jazyka jako jeho recenzent. Důkladná znalost zkoumaného jazykového materiálu, široký komparatistický rozhled a důsledné systémové pojetí umožňují I.Němcovi řešit otázky obecně lingvistické stejně jako konkrétní jevy dílčí. Svědčí o tom Němecova bohatá činnost publikační doma i v zahraničí. Po roce 1984 vyšly obecně lingvisticky zaměřené Němcovy studie jako: Raskrytije ponjatijnogo jadra slova pri leksičeskom analize jazyka drevnego perioda, Etimologija 1984, Moskva 1986; Lexikografický popis historie slova jako vědecký problém, Slavia 56, 1987, 253-260; Přínos české diachronní lexikologie pro lexikologii synchronní, Listy filologické 110, 1987, 231-41; Die Prinzipien der Sprachentwicklung und deren Anwendung in der tschechischen historischen Lexikologie, Wiener Slavistisches Jahrbuch 35, 1989, 143-154; K projektu Historické lexikologie ruského jazyka, Slavia 59, 1990, 161-168; Vědecké a technické možnosti rozvoje české lexikografie, Slovo a slovesnost 53, 1992, 48-52. Na jevy a postupy dílčí jsou zaměřeny studie jako: Předložka po se substantivem jako základ

sloves a jejich etymologické východisko, Naše řeč 70, 1987, 177-184; Pojmenování drnu z hlediska historické sociolingvistiky, Listy filologické 110, 1987, 32-39; Obrazné výrazy a jejich lexikalizace, Slovo a slovesnost 48, 1987, 110-123; Obřadní maska v slovanské démonologii, Slavia 57, 1988, 242-249; Ještě k funkcím lexikálního nevyjádření objektu ve větě, Naše řeč 72, 1989, 119-131; Slovtvorný význam a valence latinských kompozit s komponentem -facere a -ficere, Listy filologické 113, 1990, 1-8; Magisches Denken und die archaische Schicht des Wortschatzes, Wiener Slavistisches Jahrbuch VIII, 1990, 163-170; K hypostazování v etymologii, Wiener Slavistisches Jahrbuch 37, 1991, 167-173; K ranému vývoji slovanských výrazů abstraktních, zejména filozofických, Palaecslovenica 1991, 97-104; Nejstarší české názvy kostela, Slavia 61, 1992, 61-65.

Závažnou složkou jubilantovy činnosti jsou také práce určené širšímu okruhu zájemců, nejen specialistům v jazykovědě. Příspěvky takto zaměřené dovede I.Němec spojovat s aktualizací celospolečenského dosahu. Tak pod vedením I.Němce a J.Horálka vyšel soubor statí pracovníků Staročeského slovníku Dědictví řeči, vydaný v roce 1986, který osvětluje historii slov a věcí v dávné i méně vzdálené minulosti. Sem náleží rovněž Němcova studie Čeština jako nositel svébytnosti a nadnárodních hodnot, Slavia 62, 1993, 9-17. Specifičnost českého jazyka biblického sleduje I.Němec pravidelně v rubrice Z nedělního čtení v Katolickém týdeníku od roku 1990 (zpočátku ve spolupráci s M.Benešem).

Jubilant vyniká nejen hloubkou, aktuálností a rozsahem své publikační činnosti, ale také vzácnou schopností vytvářet i v nejnepříhodnějších podmínkách dobré společenství pracovní a lidské. Ke kladům patří rovněž skutečnost, že se s nevšední ochotou sdílí o své bohaté zkušenosti a podněty se všemi zájemci. Do dalšího působení přejeme Igoru Němcovi dobré zdraví a životní pohodu. Je to nepochybně v svrchovaném zájmu díla, jemuž se jubilant po léta věnuje.

Emanuel Michálek

6. mezinárodní kongres Euralexu

Od 30.srpna do 3.září 1994 se konal na Svobodné univerzitě v Amsterdamu 6.mezinárodní kongres Euralexu. Euralex - Evropská asociace pro lexikografii - byl založen v roce 1983 v Exeteru v Anglii. Kongresy probíhají každý druhý rok, předcházející se konaly v Anglii, ve Švýcarsku, v Maďarsku, Španělsku a Finsku. Po minulém kongresu, který se věnoval, kromě typických lexikologických témat, i počítačnické lexikologii a lexikografii, letošní příspěvky již pracovaly s textovými korpusy jako se základním předpokladem výzkumné práce a počítačnické lexikografii pokládaly za samozřejmý přístup k tvorbě slovníků.

Letošní kongres byl věnován těmto tematickým okruhům - **slovní význam, kombinatorika, lexikografické a lexikologické projekty, historická lexikografie a užívání slovníků.**

Kongresu se zúčastnilo 348 účastníků.

V den zahájení proběhl tutorial na téma Význam slova, který vedli Sue Atkinsová z Oxfordu a Jurij Apresjan z Moskvy. Kongres byl členěn na část plenární, kde každý den proběhla jedna přednáška, a na práci v sekcích, kde odeznělo 59 tematicky různých příspěvků. Novinkou letošního kongresu byly dvě panelové diskuse a možnost účasti s tzv. postry, tj. s příspěvky nepřednesenými ústně, ale připravenými písemně. Účastníci se s nimi mohli seznámit na tabulích v kongresové hale. Poslední kongresový den byla v programu vymezena doba pro setkání a diskusi s autory těchto příspěvků.

Bouřlivě proběhla druhá panelová diskuse, kde došlo ke sporu o pojetí kongresu - zda věnovat větší pozornost lexikografii či lexikologii. Po prvních dvou dnech, kdy byla zařazena na pořad jednání témata teoretická, kongres působil dojmem, že se na něj sjeli jen lexikologové.

Jednajícími jazyky byly angličtina, němčina a francouzština. Vzhledem k tomu, že kongres probíhal na neutrální jazykové půdě, situace se vyvinula v naprostou převahu angličtiny. Je třeba vyslovit politování, že francouzští mluvčí na tuto situaci reagovali pobouřeně. Na druhou stranu jsme my, mluvčí "malých" jazyků, oce-

nili Němce, kteří se k společnému dorozumívání v angličtině velkoryse připojili.

Je třeba s potěšením konstatovat, že se letošního kongresu Euralexu zúčastnilo 10 Čechů a Češek, z nichž příspěvek pronesl prof.F.Čermák z Ústavu bohemistických studií Karlovy univerzity v Praze, posterem se zúčastnila dr.M.Homolková z Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Na závěr jednání proběhla plenární schůze Euralexu, kde byl zvolen nový výbor; do jeho čela byl zvolen prof.F.Knowles z Birminghamu v Anglii. Hostitelským městem příštího kongresu byl určen Göteborg ve Švédsku. Doufáme, že se bude moci zúčastnit dostatečné množství našich účastníků i tohoto kongresu.

Věra Schmiedtová